

FEHÉR CSABA

A SORG-FÉLE ÉPÍTŐIPARI CÉG, MINT HADIÜZEM

A Sorg Rt-nek nevezett korábbi kisvállalat, amely az 1920-as évek végétől — nem utolsó sorban a honvédelmi megrendeléseknek köszönhetően — a közép-vállalatok sorába lépett, és a II. világháború alatt és mint hadiüzem, az ország legnagyobb építőipari vállalkozásává, igazi nagyvállalattá vált. A Sorg Antal Építőipari Rt. kapacitásának csúcspontját a hadiüzemi működése alatt érte el.¹ Az alábbi tanulmányban csupán az építőipari cég háború alatti tevékenységével foglalkozom, hiszen ők kapták meg — a országban egyedüli építőipari céggként — a hadiüzemi státuszt. A Sorg-holding többi eleme, bányák, vasgyár, kokszygyár nem részesültek ebben a kiváltságban. Sajnos a hadiüzemi források hiányosak, illetve 1942-től nem állnak rendelkezésre, ezért jelen írásban csak a kezdeti időszakot dolgoztam fel.

A Darányi Kálmán miniszterelnök által 1938-ban meghirdetett fegyverkezési program nemcsak a katonák számára hozta el és biztosította a rég áhított súlyponti szerepet, hanem az ipari termelés minden ágazatában húzó erőként érvényesült. Mindez a logisztikai, valamint infrastrukturális háttér és feltételek megteremtését igényelte. Az ipari beruházások sorát, valamint új gyárépületek, ipari telephelyek (például Péti Nitrogén Művek Rt., Danuvia Rt.) kialakítását kellett megoldani. A hadsereg létszámának növekedésével, valamint harci eszközeinek gyarapodásával egyre több katonai létesítmény — elhelyezési körletek és laktanyák, fegyver- és hadianyagraktárak, repülőgép-hangárok, az oda vezető utak, hidak, kifutópályák — megrendelésére írtak ki közbeszerzést. A kiemelt állami beruházások, befektetések indították el a gazdasági fejlődést a II. világháború előestéjén.²

1 A család és a vállalkozás felemelkedését és bukását bemutattuk egy korábbi tanulmányban, lásd *Fehér Csaba: A Sorg-család és a vállaltbirodalom rövid története*. In: FONS XXI. (2014) 2. sz. 216–225. p. (A továbbiakban *Fehér*, 2014.) Jelen tanulmány megírásában nyújtott segítségért köszönettel tartozom a korán elhunyt Vámos Dominikának és Rabi Lenkének a tárgyban folytatott inspiráló eszmecsereért és javaslatokért, valamint Sipos Andrásnak a szöveget érintő építő jellegű kritikai megjegyzésekért.

2 *Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: A magyar királyi honvédség 1919–1945*. Bp., Zrínyi Kiadó, 1987.(továbbiakban *Dombrády–Tóth*, 1987) 112–116. p.

A Sorg cég a háború elején működése szempontjából létfontosságú és kiemelkedő jelentőségű megrendeléseket nyert el a Honvédelmi Minisztériumtól.³ Eredményességüket két alapvető ok magyarázza. Egyrészt a Sorg Rt. rendelkezett a korszak legnagyobb építőipari kapacitásával,⁴ ami alatt nemcsak a kiterjedt esz-közparkot és a különböző kiszolgálóüzemek hálózatát értem, hanem olyan anyagi háttérrel, tőkeerővel, amely lehetségessé tette a beruházások megindítását. Másrészt az a kapcsolati tőke, amely az 1920-as évektől gyarapodott, egy jó menedzser kezében, mint amilyen Sorg Jenő volt, „aranyat” ért.⁵ A kapcsolatok, a jó hírnév, valamint némi „ügyeskedés” segítségével már könnyen meg lehetett szerezni a továbblépéshez, a további fejlődéshez szükséges megrendeléseket.

Nem véletlenül fogalmaztam így, ugyanis a cég láncolatszerű folyamatban nyerte el a megrendeléseket és a pengő-milliókat, ugyanakkor mindez csak látszat prosperitás volt, mert valójában ez egy óriási pénzügyi rés befoltózását szolgálta, amelynek pénzügyi oka a Pécsi Kokszművek Rt. deficités működésben rejlett.⁶ A korabeli fizetési feltételek miatt ugyanis — áellenőrzés, késve kiegyenlített számlák —, gyakran előfordult, hogy csak az új megrendelésre felvett előlegből tudták befejezni a korábban megkezdett beruházást.

Előzmények: a felemelkedés lépcsőfokai

Sorg Antal építőmester egyéni cége 1923-ban részvénytársasággá alakult. Ez nem volt általánosan jellemző váltás, hiszen sok kiemelkedő mester, köztük a már évtizedek óta magasan jegyzett, elismert építőmester, Havel Lipót sem tudta megtenni. Havelék is képviseltették magukat az építőmesteri kamarában, akár-csak Sorgék, utóbbiak azonban egy „vállalatbirodalmat” építettek ki már a század első évtizedeiben Kőbányán, ahol a helyi, ipari jellegű megrendelések haszonnal

3 Györffy-Bengyel Sándor tábornok, anyagi főcsoportfőnök elképzelése szerint a Huba-hadrend 600 millió pengős beruházásából 50 milliót fordítottak volna katonai objektumok létesítésére. *Dombrády* Lóránd: A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Bp., Petit Real Könyvkiadó, 2003. (továbbiakban *Dombrády*, 2003) 187–192. p.

4 A Nagy Magyar Compass — II. rész: Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok — alapján megállapíthatóan kevés cég rendelkezett akkora alaptőkével mint Sorgék, illetve a háború folyamán több konkurens cég tönkre is ment. Stephaneum nyomda és könyvkiadó Rt. Bp. 1928 Főszerk.: Della Vedella Mihály.

5 Erről részletesen lásd *Fehér*, 2014. 216–225. p.

6 *Fehér*, 2014. 210. p.

kecsegtettek.⁷ Az 1920-as évek végén az építőanyagot gyártó részvénytársaságok sorában található a cég.⁸ Ez azért érdekes, mert Sorgék nemcsak gyártással foglalkoztak, hanem építéssel is. A jó nevű Palatinus Építő és Ingatlanforgalmi Rt. ekkor az építő részvénytársaságok fejezetébe került.⁹ Riválisuk 1935–1936 folyamán ki akarta vásárolni Sorgék adósságát, és ezzel tulajdonképpen a Sorg céget, mint feltörekvő konkurenciát.

1. táblázat. A Sorg Rt. és egyik fő konkurense, a Palatinus Rt. vagyoni viszonyainak változása a Nagy Magyar Compass alapján készített időmetszetekben

Alaptőke (Pengő)	1928–1929	1938–1939	1939–1940	1941–1942	1943–1944
Sorg Rt.	320.000 (197. p.)	640.000 (127. p.)	640.000 (152. p.)	640.000 (165. p.)	1,600.000 (187. p.)
Palatinus Rt.	8,000.000 (229. p.)	8,050.000 (141–142. p.)	5,635.000 (166–167. p.)	5,635.000 (180.p.)	nem szerepel

Eredményszámla (Pengő)	1928–1929	1938–1939	1939–1940	1941–1942	1943–1944
Sorg Rt.	1,012.475. (229. p.)	n.a.	1,344.680	1,094.557	2,240.478
Palatinus Rt.	n.a.*	2,869.574	1,163.385	802.536	nem szerepel

* Viszonyítási szám lehet a nyereség: Sorg: 32.627 pengő, Palatinus: 422.266 pengő. A zárójelben az adott évi Compass oldalszámait tüntettem fel.

A számokból jól látható, hogy az igen tőkeerős és éves szinten kiválóan prosperáló nagyvállalatot (Palatinus Rt.) a hadigazdaság viszonyai között már

7 Fehér, 2014 208–209. p.

8 Nagy Magyar Compass. 1928–1929. 679. bejegyzés — Sorg Antal Építőipari Rt. bár csekély nyereséggel (32.627 pengő), de 1.477.666. pengő vagyonnal rendelkezik. 197. p.

9 Nagy Magyar Compass 1928–1929. 998. bejegyzés. 8 millió pengő az alaptőke és a mérleg 20 millió, ami már egy igazi nagyvállalatra utal. 229. p.

a hadiüzemi működés első évét követően beéri, sőt meghaladja a jóval kisebb riválisa egy közép vállalat (Sorg Rt.). A Palatinus Rt. alaptőkéje, vagyona, eredménye csökken, és bár eleinte a Sorg Rt. is visszaesik, két éven belül megkétszerezi eredményét, és majd háromszorosára növeli alaptőkéjét. A nagy rivális viszont 1943-ban, a háború derekán eltűnik a piacról. A prosperáló Sorg vállalkozás egyértelműen a háborús megrendeléseknek köszönheti sikereit, míg feltételezhetően a rivális bukását ezen lehetőségek hiánya okozta.¹⁰

Amikor az 1928–1929-es évek során kirobban a gazdasági világválság, meglepő módon beindul a cég üzletmenete. Lehet, hogy pontosan a válság — az életben maradás kényszere —, is inspirálta őket, de ekkor kapták az első nagyobb honvédelmi megrendelésüket is, amely a szentendrei altiszti laktanya építése volt. Ehhez kapcsolódott a X. kerületi Fehér úti sporttelep kivitelezése — bartell eljárásban.¹¹ Az 1930-as években a folyamatos megrendelések (honvédelmi, ipari, valamint kocsz- és később bányaiipari beruházások) eredményeképpen megerősödött, ugyanakkor hitelezői markában vergődő holding a II. világháború előestéjén, a hadiüzemek sorába lépve vált nagyvállalattá. Előre menekülve ugyanis elvállaltak — illetve kikényszerítettek és kiharcoltak — minden megrendelést, amely biztosította további létüket. Munkájuk eredményesnek bizonyult, és 1944-re sikerült tartozásaikat visszafizetni.¹² A munkaszerzés motorja a „topmenedzser” Sorg Jenő volt, ugyanakkor az ő korábbi tevékenysége — a Pécsi Kokszművek Rt. létrehozása — idézte elő az építőipari cég pénzügyi instabilitását is, ami csaknem a cég vesztét okozta.

Visszatérve a kiinduláshoz: nézzük meg, hogyan is indultak be a katonai építkezések? Az első nagyobb Honvédelmi Minisztériumtól kapott (továbbiakban HM) megrendelés a szentendrei laktanya építése volt, melynek során 1929–1930-ban legénységi épületeket húztak fel.

A háttér megvilágításához adalékul szolgál a cég iratanyagában fennmaradt levelezés, amelyből kiderül, hogy egy sajátos árukapcsolás révén szerezhatték meg az üzletet. Sorg Jenőnek már korábban jó kapcsolatai voltak katonai körökkel — maga is tartalékos hadnagy, majd főhadnagy –, melyeknek ápolását

10 A Palatinus Rt. esetében az eredmények visszaesését a zsidótörvények és ennek következtében a piacról történő kiszorulása is okozhatta.

11 BFL (= Budapest Főváros Levéltára) XV.17.f.834. (= Tervtár. Sorg Antal Építőipari Rt. tervei és iratai) 168. doboz, 25493/11-1930. HM sz.

12 BFL VII.5.e. (= Budapest Büntetőtörvényszék, Népbírósgától átvett peres ügyek iratai) 18669/1949. 166. p.

elősegítette rajongása a lovaspóló iránt,¹³ és amelynek révén főnemesi körökkel, illetve a Horthy családdal is közelebbi kapcsolatba került.

A HM 1930. március 26-án adott megbízást a Sorg Rt.-nek a nagyrákosi gyakorlótéren lovaspólópálya létesítésére. A 12 ezer pengő előleget a cég biztosította, továbbá a klubház építési költségeit is a cégnek kellett finanszíroznia, amiről Sorg Jenő állapodott meg a HM-el.¹⁴ Még ebben az évben — szeptember 4-én —, az örkénytabori lovaspólópálya létesítésére is megbízást kaptak.¹⁵ A cég 1930. október 1-jén kelt leveléből kiderül, hogy mérsékeltek árait, de megjegyzték, ha további hitelezésre volna szükség, akkor azt a szentendrei laktanya költségvetésébe illesztenék, vagyis onnan fedeznék. 1931. május 4-én Gömbös Gyulának írt levelükben a nagyrákosi pálya öntözőrendszerének fejlesztéséről, gépi berendezések átadásáról, kapuk, valamint ún. boardok (palánkok) biztosításáról és a klubház berendezéséről is beszámolnak, amely több mint 100 ezer pengő értékű munkát tett ki. Cserébe kérték az ominózus szentendrei laktanya beruházás befejező részösszegének kifizetését. A háttérben tehát folyt az egyezkedés, és végül mind a laktanya, mind a lovaspólópálya elkészült.

A harmincas évek első felében kialakulóban lévő kapcsolatokhoz, és a honvédelmi építkezések által kijelölt vállalati stratégiához képest a Pécsi Kokszművek Rt. létrehozása a családon belül is meglepetést okozott. Különösen meglepőnek tűnt ez azért is, mert a jól ismert építőiparból léptek át ismeretlen szakterületre. Sorg Jenő, az ötletgazda állt az új Rt. élére. Az 1940-es évekre vállalatok sorát hozta létre a Sorg Rt. mellett, de annak tulajdoni részesedésével, 1943 folyamán bányászati tevékenységbe kezdtek, valamint a vasgyártás területére merészkedtek a Budavidéki Vasgyár létesítésével.¹⁶ A magyarázat triviális. A háborús viszonyok között az energia és a nyersanyag önerőből történő biztosítása elsődleges szempont volt az ország számára. Érthető, hogy a jó üzleti érzékkel rendelkező Jenő ettől sokat remélt, de utóbb kiderült nemcsak önszántából nyitott az új területekre, hanem a kormányzati körök biztatására is. A probléma megoldásán gondolkodó ifj. Sorg Antal publikált is egy vaskos tanulmányt „Nyersanyaggazdálkodásról”

13 MTI. Sportkiadás. 1934. július 5. 20 óra 25 perc <https://library.hungaricana.hu>, letöltés ideje: 2018.12.04., valamint a Huszadik Század. 1928. május. Sport. <http://www.huszadikszazad.hu>, letöltés ideje 2018.12.04. <http://www.huszadikszazad.hu/1928-majus/sport/114-re-gyoztek-a-feherek8221-a-lovaspolo-merkozesen>.

14 BFL XV.17.f. 834. 168. doboz, 25493/11-1930. HM sz. Ez lett később a Magyar Polo Club pályája.

15 BFL XV.17.f.834. 168. doboz, 73700/11-1930. HM sz.

16 *Fehér*, 2014. 214–215. p.

címmel, melyben a nyersanyagok helyettesítésével kapcsolatos újítási javaslatait, ötleteit fejtette ki.¹⁷

A kokszygárat 1934-ben hozzák létre, de az már 1936-ban a tönk szélére került. A Pénzügyi Központ felügyeletével ugyan kölcsönhöz jutottak, vagyis megmentették a céget, de állami beavatkozással, módosítva a piac törvényeit.¹⁸ A kokszygár megmentéséhez, illetve az anyacég fennmaradásához a legmagasabb helyről kaptak támogatást. Ugyanis nemcsak a hivatalokkal ápoltak jó kapcsolatokat, hanem kormányzati körökkel is. A Kormányzónak címzett levélükből kiderül, hogy egyenesen kormányzati-gazdasági körök javaslatára vágtak bele a kocsz üzletágba, amelynek háttérében a német függőség kiváltására tett kísérlet húzódott meg.¹⁹ A levél több lehetséges megoldási javaslatot vázol, végül a címzett jóindulatára, bölcs ítéletére bízta a döntést, kihallgatást kérve, melynek során a levélben ki nem fejtett részleteket adná elő. Nem tudjuk, hogy létrejött-e a találkozó. A levélben kifejtett egyik lehetséges megoldási javaslatban a hitelek átvállalásával a Palatinus Rt. (Schiffer Miksa),²⁰ azaz fő riválisuk jutott volna a Pécsi Kocszművek Rt. 51%-os tulajdonrészéhez. A cégiratok tanúsága szerint

17 BFL XV.17.f.834. 6. doboz. *Sorg Antal*: Nyersanyaggazdálkodás az építőiparban. Bp. 1940., továbbá *Úó*: Elgondolás a határmenti erősítések végrehajtásáról, 1944. ÁBTL (=Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) V-128411/4a. 519–524. p. A nyersanyaggazdálkodás tárgyában kifejtett elképzelései jórészt politikai propaganda célokat szolgáltak — alapul véve a német és olasz elképzeléseket –, a háborús viszonyokat követő alkalmazásuk, néhány kivételtől eltekintve, mint a betonvas technológia, nem jöhetett volna szóba. *Magyar Zoltán*: Emigráns magyar építészekről és szerkesztőmérnökökről a 20. század eszméaramlataiban. PhD-disszertáció, BME Építészmérnöki Kar, 2000. 107–109. p.

18 *Fehér*, 2014. 210. p.

19 BFL XV.17.f.834. 8. doboz, A levél iktatatlan fogalmazvány, nem tudni eljutott-e a címzetthez. Egy másik levélben, amelyet Jakabfy Károly Közellátásügyi Minisztériumi államtitkárnak írtak 1943. március 16-án a Sorg Rt-től, feltételezhetően Sorg Jenő, szintén utalnak a kormányzati körök biztatására. ÁBTL V-128411/2. 141. p. Az ország önellátásra törekvése, a hadiipar fejlesztése miatt volt erre szükség. Lásd: *Vámos Dominika*: Tézisek a hadigazdaság és a modern ipari építészettől természetrajzáról. A Sorg Antal Építőipari Rt. életművének felfedezésére irányuló kutatás eredményei. Kézirat. 2016. 58. p. A kormányzati nyomásra máshol is találunk utalásokat. Sorg Jenőnek a kereskedelmi miniszterhez írott 1943. február 27-én kelt levelében, amelyben új Skoda gépjárműve üzembe helyezését kéri, azt írja, hogy a Budavideki Vasgyárat a honvédelmi és az iparügyi miniszter „óhajára” hozták létre. ÁBTL V-128411/2. 140. p

20 Sarló László építészmérnök, építési vállalkozó népbírói vallomásából kiderül, hogy a Palatinussal „társas” viszonyban volt, és hasonló ún. ringekben lépett fel velük a kincstári munkák esetén, mint a Sorg Rt. tette más vállalkozókkal összefogva. ÁBTL V-128411/4a. 610–617. p.

ez a megoldás végül nem nyerte el a felsőbb körök tetszését, a tulajdoni viszonyok nem változtak meg, annak ellenére, hogy több körben egyeztettek, még az Iparügyi Minisztérium bevonásával is, és több szerződésváltózat is született.²¹

Végül az alaptőke leszállításával,²² illetve az Ipari Munkaszervező Intézet²³ (IMI) és a Pénzügyi Központ (PK) kölcsönei segítségével lábaltak ki a válságból. Az IMI jelentőségét mutatja, hogy 1935-ben még csak 22 millió pengő értékű váltót számított le az MNB-nél, 1942-ben már 156 milliót.²⁴ A Pécsi Kokszművek Rt. az IMI-től másfél millió pengő kölcsönt kapott a 30-as évek második felében.²⁵

Az 1942 januári MNB hitelinformációs banki értékelésben²⁶ meglepő, néhol torz, de a Sorgok nyilatkozatait alátámasztó és igazoló adatok olvashatók. Eszerint a Pécsi Kokszművek cég még veszteséges 1939-1940 folyamán is, holott a cégbírósági anyagban, a mérleg alapján már nyereséget termel. Ennek oka, hogy nem a termelés javulását, illetve az évi bevételi–kiadási oldalt vizsgálták, hanem az elmúlt 6-7 év alatt felgyülemlett adósságot, vagyis a hitelezők követeléseit alapján értékelték. A cég alapítói között a Sorg Rt. és a Didier Werke AG mellett a Dunagőzhajózási Társaságot (DGT) is számon tartják. Közös alapították a céget Üszögpusztán (Pécs határában) 8 kat. hold földterületen bitumen-, benzol- és kocszgyártás céljából. A beruházásra a Sorg Rt. kezessége mellett az új cég 3 millió pengő hitelt vett fel. Azonban veszteséget termelt, aminek okait a túlméretezett beruházásokban és a kedvezőtlen gazdasági helyzetben látták, továbbá a magas banki kamatozásban. A hitelinformációs jelentés szerint a Didier és a DGT kivonult, ami nem teljesen fedi a valóságot, hiszen a Didier 1938, a DGT

-
- 21 BFL XV.17.f.834. 8. doboz. Korrektúrázták és megjegyzésekkel látták el a fogalmazványokat.
 - 22 HU-BFL VII.2.e. (= Budapesti Királyi Törvényszék. Cégbírósági iratok) Cg. 36018.; újraserkesztett Cg. 40051. A kérvényt 1938. szeptember 29-én a Budapesti Kir. Törvényszék, mint Cégbíróság jóváhagyta. 1938. július 25-i közgyűlés döntött az alaptőke 2.5 millió pengőről 1.6 millióra való leszállításról, ezzel a 955 ezer pengő veszteség fedezete biztosítottá vált. A hitelezők 3.8 millió pengős követelését az IMI és PK kölcsönök segítségével egyenlítették ki. A cég 1942-ben már termelt nyereséget is, és ebben az évben 500 ezer pengővel újra megemelték az alaptőkét. VII.2.e. Cg. 36018.; újraserkesztett Cg. 40051. Pécsi Kokszművek Rt.
 - 23 Az IMI-t a 30-as évek elején alapították a legnagyobb bankok az ipari vállalatoknak nyújtandó hitelezés céljából, de a háború alatti kölcsönöket már az MNB finanszírozta.
 - 24 *Futó Mihály*: Gyáripari termelésünk irányítása a két világháborúban. Közgazdasági Szemle, 67. (1943) november–december (a továbbiakban *Futó*, 1943.) 1067-1068. p.
 - 25 MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) Z 19 (Magyar Nemzeti Bank Rt. Hitelinformációk) D XVIII. 2233–2235. p.
 - 26 MNL OL Z 19 D XVIII. 2233–2235. p.

pedig 1941 folyamán távozott, a válság pedig már 1935–1936 folyamán jelentkezett. Mindenesetre a Sorg cég is válságba került, és csak „magasabb szempontok” — burkolt utalás a kormányzói segítségre — figyelembe vételével kapták meg az IMI kölcsönt, illetve más pénzintézetek hosszú lejáratúra alakították követeléseiket. A Sorg Rt. ingyen épített a Pécsi Kokszművek Rt. számára gyárépületeket, amelyek elősegítették a talpraállást. Forgalmuk 1942-ben már jelentős, mivel „elhalmozták” kincstári, közüzemi és magán megrendelésekkel.²⁷ Közületi szállításokat maguk, az Rt. termékeinek forgalmazását a Bajai (Köszén és Kokszereskedelmi Rt.) és a Deli szénnagykereskedés biztosította. Dura Károly csak 1943-tól kapcsolódott be a szállításba.²⁸ Mindenesetre a kölcsönönöket 1944-re visszafizették.²⁹

A hiányok pótlására a Sorg Rt., amely eladósodott a Pécsi Kokszművek Rt. kimentése során, egyre több hadiipari beruházási megrendelésben részesült, illetve szükségszerűen hajszolta a megrendeléseket. A konkrét kormányzati támogatás vagy „akarat” mellett, megvesztegetés gyanújába is belekeveredtek. Véleményem szerint kényszerpályára kerülve, az anyacég (Sorg Rt.) védelmében szorultak rá a megrendelések megszerzésére, szinte bármilyen áron, ami Sorg Jenő üzletszerző tevékenységének vehemenciáját, illetve részben a válogatás nélkül alkalmazott módszereket is magyarázza.

A Pécsi Kokszművek Rt. létrehozása, illetve működése nemcsak üzleti jelentőséggel, hanem sokkal inkább katonai–politikai horderővel bírt a jövőre nézve. A vasgyártás során ugyanis szén-kocszot használtak segédanyagként, a vasra és acélra pedig a háborús gazdaságnak nagy szüksége volt, mivel Magyarország ezen a területen is kiszolgáltatója volt a német hadiiparnak.³⁰ A magasabb — kormányzati körökben megfogalmazott — cél a magyar vasgyártás erősítése volt.

27 A kincstári megrendelések alatt általában a M. Kir. Honvéd Kincstárát jelentik. Ezen kívül megrendelést kaptak — építőiparit biztosan —, a M. Kir. Légierők Parancsnokságától is, a közüzemi alatt a M. Kir. Kereskedelmi Miniszter megrendeléseit érthetjük.

28 Id. Sorg Antal sógora Dura Károly ekkoriban tűnt fel a szén-és kocszkereskedelem területén frissen alapított cégével.

29 A rentábilis működés, a nagyobb nyereség Sorg Jenő érdeme, amit egy összetett politikai-gazdasági játszma során ért el.

30 A hadsereg fejlesztése már az 1920-as években dédelgetett terve volt a magasabb kormányzati és katonai köröknek. 1928-ban felállították a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsot, amely 1932-ben fogadta el a hadsereg perspektivikus fejlesztési tervét. A modern motorizált és páncélos alakulatok felállítására viszont a gazdasági válság következtében háttérbe szorult. Lásd *Dombrády Lóránd: Katonapolitika és hadsereg. 1920–1944.* Budapest, 2000. 5–41. p. A Németországtól való függés akadályozta a nyersanyagimportot, mivel a Magyarországon kitermelt felesleget

Ennek tükrében nyer értelmet a Pécsi Kokszművek Rt. megmentési akciója és a „Főmáltóságú úrhoz” címzett fogalmazvány is. A kokszgyártásnak viszont a szén az alapanyaga, vagyis a lelőhelyek, a bányák és a szénkereskedelem birtoklása, irányítása elsődleges stratégiai érdek volt.³¹

A pécsi feketeszénbányák a nagy múltú és osztrák állami tulajdonú Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) tulajdonában voltak, amely cég monopolhelyzetet töltött be a magyarországi piacon. Az Anschluss-t követően a német Hermann Göring Werke tulajdonába kerültek a részvények.³² A DGT ezek után meg akarta szerezni a Pécsi Kokszművek Rt. tulajdonjogát is, de Sorg Jenő felvette a kesztyűt és ellenállt ezeknek a törekvéseknek, és végül ő szerezte meg a DGT és Didier³³ részvényeit. Ekkoriban a Kőszén és Kokszkereskedelmi Rt. forgalmazta a kokszot, és a DGT kőszénét. A DGT végül szerződést bontott a Kokszkereskedelmi Rt-vel annak zsidó tulajdonosai miatt,³⁴ és a szén nagykereskedelem jogát a Magyar Város és Községfejlesztési Rt-re ruházta át. A DGT a kokszkereskedelmi jog átruházási jogát is szerette volna átvenni, de Sorg Jenő ezt visszautasította és kitartott a „zsidó” cégnél.³⁵ Akkor még nem tudták, hogy a Magyar Város és Községfejlesztési Rt. is német érdekeltségbe került. A Kőszén és Kokszkereskedelmi Rt. ellehetetlenítésével a cég értéke visszaesett, és ezek után vették meg tőlük Sorgék áron alul a Pécsi Kokszművek termelésére vonatkozó koksz-egyedárusítási szerződést. Erre a szerződésre alapították Dura Károly szénagykereske-

a német ipar felhasználta, vagyis nem lehetett szabadon felhasználni, a hiányzó nyersanyagok beszerzésére. *Dombrády*, 2003. 156–157. p.

- 31 Nem hallgatható el a párhuzam, miszerint a szándék jól illeszkedik a stratégiai ágazatok „kerezstény” kézbe kerülésének célkitűzéséhez is, ami a zsidótörvények bevezetését követően teljesebbé vált.
- 32 *Krisztián Béla*: 75 éve jelent meg a kérészéletű DGT üzemi újság. In: *Bányászattörténeti Közlemények* 8. évf. 2. sz. (2013) 94–96. p. Az Anschluss — nem ok nélkül — kétségeket ébresztett társadalmi és gazdasági, valamint a kormányzati körökben és a tisztikar néhány tábormokában is Hitler terjeszkedési szándékait illetően, tekintettel a dunántúli német népességre. *Dombrády Lóránd*: A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, Kairosz Kiadó, 2012. 174–175. p.
- 33 A Didier Werke A. G.(Berlin) 20%-os tulajdonrésze, 4500 db részvényt jelentett.
- 34 Matolcsy Máttyás képviselő a zsidótörvények betartását követelő interpellációja (Országgyűlési Napló, 1941. december 3. 230. ülés. 368–369. p.) hatására a közellátási miniszter, Györfly-Benyel Sándor vezérezredes — aki egyébként Sorgék régi ismerőse a HM építési osztályáról, valamint 1940. őszén a Kuruclesi úton építettek számára házat —, kénytelen volt megvonni a nagykereskedői jogot a Kőszén és Kokszkereskedelmi Rt-től.
- 35 Sorg Jenő német nyelvű vallomása. Lnadshaut 1945. március 13. Sorg László tulajdona.

dését, aki a pécsi kokszot már kedvezően magas áron bocsátotta piacra.³⁶ Több forrás is utalt arra, hogy a Kokszkereskedelmi Rt. olcsón árulta a kokszot, ami üzletileg kedvezőtlen volt a Pécsi Kokszműveknek. Sorg Jenőnek Matolcsy Mátyással fennálló állítólagos kapcsolatára is találunk utalást. Sorg információval szolgálhatott Matolcsy interpellációja számára, vagyis részese lehetett a „zsidó cég” bedöntésének, de ez utóbbi csak feltevésként jelent meg a forrásokban.³⁷ A képlet elég bonyolult és a politikai, gazdasági szálak sűrű szövevénye teszi nehezen átláthatóvá a helyzetet. Sorg Jenő, illetve a vállalat ténykedése hovatovább a nemzeti érdekek képviselőjének köntösébe burkolódzott a Német Birodalommal szemben, miközben a zsidó származású kereskedelmi érdekcsoport kiszorítása is egyfajta védelmi jellegű megelőző, mentő akciónak tűnik. A jelenleg rendelkezésre álló kutatási eredmények tükrében ennél többet erről nem lehet mondani.

A hadiüzemek

Az ország 1938-ban bekapcsolódott a fegyverkezési folyamatba, vagyis elkezdte a felkészülést a háborúra.³⁸

A fegyverkezési program végrehajtását a HM három ütemben tervezte. Az 1938. június 2-án kihirdetett 1938. évi XX. törvénycikk szerint a vagyonadóból 600 millió pengőt a Honvédség fejlesztésére fordíthatott a kormány. A fennmaradó összeget kölcsön kibocsátásával fedezhették, amelyet a hadiiparra és a kapcsolódó beruházásokra fordíthattak.³⁹

A program végrehajtása nagy erővel indult és gyakorlatilag két év alatt teljesült. 1940. augusztus 1-ig csak a Honvédség mintegy 1,6 milliárd pengőt használt

36 *Fehér*, 2014. 215–216. p.

37 ÁBTL V-128411/4a. Nem azonosított vallomás. Tasnáti Károly a Pécsi Kokszművek Rt. főkönyvelője (?) és a nyomozók feljegyzései. 497–503. p., Dr. Zsoldos Henrik ügyvéd vallomása, 620–622.p.; BFL XVII. 1709. (= 397/a. számú Igazoló Bizottság iratai) Korda Mihály vallomása, 1945. június. 20.

38 A honvédség fejlesztésére, korszerűsítésére tervezett egymilliárd pengős beruházási programot (öt éves terv) Imrédy Béla és Judik József dolgozta ki, és Darányi Kálmán 1938. március 5-én a Nemzeti Egység Párt győri ülésén jelentette be. *Dombrády–Tóth*, 1987., 112–116. p.

39 *Dombrády*, 2003. 7–17. p.

el fejlesztésre, ugyanis a háborús veszély közeledtével a megrendeléseket azonnal kiadták.⁴⁰

A programot azonban a kialakult nyersanyaghiányra tekintettel nem sikerült maradéktalanul végrehajtani.

A nyersanyaggazdálkodás és a hulladékgyűjtés előtérbe került.⁴¹ A behozatal mellett, a hazai erőforrások fokozott kiaknázása, az új anyagok térhódítása, a hulladékok és a nem használt agrártermékek gyűjtése, valamint a racionalizálás és szabványosítás, a magánfogyasztók anyagtakarékosága révén összegyűjtött, illetve megtakarított nyersanyagok szétosztása volt a magyar nyersanyag-gazdálkodás fő iránya.⁴² A természetes nyersanyagok pótlására vegyipari termékek gyártása került előtérbe, és külföldi találmányok gyakorlati bevezetése is megkezdődött, így a műanyagok, műgumi, cellulóz, műrost, a különböző műgyantákból sajtolt új anyagok (plexi, bakelit, epoxi, viszkóz, nylon, fenoplast, aminoplast, polistírol), az új növényi anyagok a kotonin és a „textilit” zsákok kenderkőcből.

A gazdaság honvédelmi átalakítása 1941-ben még gyorsabb ütemet vett fel, minek következtében az állam vált a legfőbb megrendelővé és vásárlóvá. Sorgék a (hadi)ipari üzemek létesítésére is jelentős állami megrendeléseket kaptak — pl. Péti Nitrogén és Műtrágyagyár Rt., Magyar Lőszerművek Rt. (Veszprém), Danuvia Rt. (fegyver és lőszergyár), stb.⁴³

40 Előfordult, hogy beruházásokat pályázatás nélkül, szerződés aláírásának hiányában is el kellett kezdeni. A kárpátaljai kincstári férőhelyek kiegészítését — Dolha, Lipcse, Csománfalva, Asica — 24 órán belül el kellett kezdeni! Nem volt idő az ajánlatra, mert 15 napon belül készen kellett lennie, a biztosított 500 ezer pengős hitelkeret terhére. 370/1940. ikt. sz. február 1. HL (= Hadtörténelmi Levéltár) II. F (= Hadiüzemi parancsnokok) 1442. Sorg Antal Építőipari Rt.

41 *Futó*, 1943. 1041–1047. p.

42 A Sorg Jenő által vezetett Pécsi Kokszművek Rt., valamint a család bányaiipari tevékenysége, illetve a nyersvas gyártásra tett kísérleti üzemük terve is ebben a környezetben nyert értelmet. Lásd: *Vámos Dominika*: Elhallgatott epizódok a magyar építészek 20. századi történetéből. 6. (fejezet) epiteszforum.hu. 2014. július 21. Letöltés ideje: 2018. 12. 05. <http://epiteszforum.hu/elhallgatott-epizodok-a-magyar-epiteszek-20-szazadi-tortenetebol-6>; *Fehér*, 2014. 214–215. p.

Az „Elgondolás a határmenti erődítések építkezésének végrehajtásáról” címmel készült munkában, amelyet 1940-ben S. J. monogrammal láttak el, a szerző felajánlotta szolgálatait a meg nem nevezett címzettnak, de már ekkor leszögezi, hogy az ország legnagyobb vállalata és a legnagyobb technikai háttérrel bír. 23 darabos géppark, úthenger, vibrátor a vasbeton tömörítéshez, szivattyú, és áramfejlesztő gépek, és kísérleti, új technológiák állnak rendelkezésre, nem beszélve a vezetők Amerikában szerzett tapasztalatairól. ÁBTL V12841/4a. 519–524. p.

43 Az állam vált a legfőbb megrendelővé, ami egybecseng a Sorg-perben elhangzott tanúvallomásokkal és védekezésükkel. Id. Sorg Antal szerint a honvédelmi beruházásokon kívül megszűn-

A másik fő csapásirány a humán erőforrások optimális kihasználása, a munkaerő-gazdálkodás volt. A munkaadóknak különösen kedvező munkajogi szabályozás — a munkaerő megkötése –, valamint a hadiüzemi munkavállalók védelme (mentés a honvédelmi kötelezettség alól) és támogatása anyagi és családi vonalon egyaránt biztosította a szakképzett munkaerőt. Ugyanakkor az állami irányítással és felügyelet mellett, szigorú nyersanyag-elszámolással működő hadiüzemekbe munkaszolgálatosok vezénylésével kívánták biztosítani az elvárt termelési eredményeket, amelyre a honvédelmi törvény megfelelő jogi keretet szolgáltatott.⁴⁴

A honvédelmi törvény (1939. évi II. törvénycikk) 1939. március 11-i kihirdetésével hatályba lépett. A törvény deklarálta a honvédelmi kötelezettséget, a háborús veszély vagy háború esetén elrendelhető honvédelmi szolgálatokat, gazdasági korlátozásokat és egyéb kivételes intézkedéseket. A jogszabály alapján minden 14 és 70 év közötti állampolgár honvédelmi munkára volt kötelezhető, továbbá honvédelmi célra igénybe vehető volt minden ingatlan és jármű. A gazdasági szereplőket a honvédelem számára szükséges anyagok és cikkek gyártására kötelezhatték, valamint szabályozhatták az ipari termelést és kereskedelmet, illetve a munkaviszony kapcsán felmerülő ügyeket (munkaidő, munkabér). Feljogosították a mindenkori kormányt a kivételes hatalom bevezetésére, gyakorlására.⁴⁵

A 107. §. alkalmazásával a HM az iparügyi, belügyi-, pénzügyi- vagy a földművelésügyi miniszter egyetértésével már békében, az ún. előkészítő intézkedések alatt hadiüzemmé nyilváníthatott gyárakat, gazdasági egységeket. A hadiüzem termelő- vagy szolgáltatóegység volt, amely békében és háborúban a polgári lakosság szükségleteit elégítette ki, de berendezései lehetővé tették a hadsereg számára szükséges termékek, eszközök, berendezések, infrastruktúra előállítását, szolgáltatását, javítását.

A törvény értelmében a HM az Országos Iparügyi Tanács (OIT) véleményének meghallgatása után elrendelhetette, hogy a honvédség felszerelésére és ellátására szükséges cikkeket és anyagokat a gyártásukra berendezett vállalat teljesítőképességének megfelelően meghatározott minőségben és mennyiségben, valamint

tek a lehetőségek, vagyis a háborús felkészülésben való részvételük, a hadiüzemi lét, a cég működésének alapfeltétele, szükségszerű kényszerpálya volt. ÁBTL 3.1.9. V-128411/a. 82–92. p.

44 *Futó*, 1943 1052–1062. p.

45 *Rabi Lenke*: Elsődleges célpontok. Almásfüzitő és Szőny a második világháborúban. 17–19. p. Almásfüzitő, 2014. (a továbbiakban *Rabi*, 2014.), *Dombrády*, 2003. 19–26. p.

megszabott áron állítsa elő és szállítsa. Ha azt állapították meg, hogy a vállalat birtokosa nem, vagy nem megfelelően teljesíti a szükséges munkákat, akkor hatósági vezetőt rendelhetnek ki, aki a HM és vállalat irányában is felelősséggel tartozott. Az ügyben döntőbíróság járt el a Kúria, az OIT és PK részvételével.

A honvédelmi célokra szükséges cikkek előállításával, feldolgozásával, vagy forgalomba hozatalával, valamint villamos és egyéb energia termelésével és szolgáltatásával foglalkozó üzemek, ipartelepek és egyéb vállalatok, továbbá a közúti közlekedési és hajózási vállalatok birtokosai a honvédelem érdekében kötelezhetőek voltak arra, hogy üzemüket működésben tartsák, s meghatározott módon és meghatározott fogyasztók szükségleteinek kielégítésére folytassák tevékenységüket, vagy a személyzettel együtt használatra átengedjék. A vállalatban idegen állampolgárok csak a honvédelmi miniszter engedélyével voltak alkalmazhatók.

Elrendelheték a vállalat üzemébe tartozó ingatlanok (telek és építmény), berendezések (gépek, eszközök) és anyagkészletek kisajátítását is, természetesen kártalanítással, a PK közreműködésével, amely megállapította az árat a felmért tényezők mérlegelését követően. A kártalanítást felerészben 3 hónapon belül kifizették, a másik részt 25 év alatt egyenlő részletekben. Mezőgazdasági üzemekre nem vonatkozott a rendelkezés.

Az üzemek, ipartelepek és egyéb vállalatok igénybevételének előkészítése során (108. §.) a vállalat birtokosát az illetékes miniszter — az üzem működésben tartásának elrendelésével — minden olyan előkészületi intézkedésre és munkálatra is kötelezhette, ami szükséges volt ahhoz, hogy a vállalat az elrendelt feladatokat átmeneti zavarok nélkül bármikor elláthassa. A vállalat birtokosának kötelességévé teheték, hogy pontos adatokat szolgáltatson a termelés tárgyáról, berendezéseiről, a munkaerőről és a várható teljesítményről, a nyersanyag készleteiről, valamint haditermelési tervet dolgozzon ki, termelési eszközeit erre készítse fel, és megfelelő készlettel rendelkezzen, továbbá kísérletezzen nyersanyagpótló anyagokkal. Az üzem elhelyezése a biztonsági követelményeknek feleljen meg, és az új építések alkalmával is ehhez igazodjon. A vállalatnál csakis erkölcsi és nemzeti szempontból megbízható és a szükséges szakképzettséggel rendelkező alkalmazottakat volt szabad foglalkoztatni. A munkások és egyéb alkalmazottak elhelyezésére, ellátására, valamint egészségügyi gondozására szolgáló berendezések, felszerelések és az anyagkészlet háború esetére szükséges kibővítésére is meg kellett tenni az előkészületeket. Mindezt bármikor ellenőrizhették, és katonai titok tárgyát képezte. A fenti intézkedések béke idejére is kiterjedtek.

A hadiüzemekben szigorú munkaügyi szabályozást vezettek be. Az alkalmazott munkásokat kötelezték, hogy munkaviszonyban maradjanak, és a teljes személyi állományt katonai vezetés alá helyezhették. A szolgálattal (értsd mun-

kával) kapcsolatos kötelességeik tekintetében általános katonai fegyelem alatt álltak. A hadiüzem működésének szándékos megzavarása büntettnek minősült. Az alkalmazottak a szolgálati helyen vagy azzal összefüggésben elkövetett bűncselekmények tekintetében katonai büntető bíraskodás hatálya alá tartoztak.

A hadiüzem személyzeti parancsnoka a munkások fegyelmezésével biztosította a termelés rendjét és folyamatosságát. Katonai fegyelmi jogkört gyakorolt. Kötelessége volt az alárendeltjeiről való gondoskodás, valamint teljes körűen ellenőrizte a foglalkoztatásra és ellátásra vonatkozó rendelkezések betartását. A munkásfelvételeket és az elbocsátásokat kizárólag ő engedélyezte. A személyzet hangulatáról és minden egyébről — a nyersanyag felhasználástól a telephelyi körülményeken át a munkába járásig — jelentést adott az illetékes hadtestparancsnokság hadiüzemi előadójának. Kapcsolatban állt a csendőrséggel és a rendőrséggel is, és sztrájk veszélye vagy kitörése esetén a honvéd hadiüzemi őrség kirendelését kérhette. A hadiüzem személyzeti parancsnok a hadviselés szempontjából elsődrendű fontosságúnak minősített üzemekhez, gyárokhoz, ipartelepekhez, bányákhoz a fokozott készség vagy háború idejére kirendelt katonai vezető volt. A különleges katonai érdekek megóvása és a haditermelés zavartalan biztosítása érdekében az üzemeltetéshez elengedhetetlenül fontos dolgozókat üzemi munkasalakulatba szervezte. A munkasalakulat tagjai katonai fegyelem alatt álltak. Részükre utasítást az üzem vezetői csak az üzemi katonai parancsnok útján, annak nevében és ellenjegyzésével adhattak ki.

A hadiüzemi személyzeti parancsnok egyéb feladatai voltak: a hadiüzem valóban nélkülözhetetlen alkalmazottainak megállapítása, részükre a frontszolgálat alóli felmentési javaslat megszerkesztése és a felmentettek nyilvántartása; a munkásság szociális helyzetének, fegyelmének, hangulatának figyelemmel kísérése; kémkedés, szabotázs és ellenséges propaganda elleni védekezés; a hadiüzem földi védelmének és az őrszolgálatnak a megszervezése; a zavartalan termelésnek és a munkafegyelemnek a biztosítása anélkül, hogy az üzem műszaki irányításába beavatkozna; közreműködés a légoltalom megszervezésében; az üzemben gyártott hadianyag átvétele érdekében működő Központi Átvételi Bizottság (KÁB) legmesszebb menő támogatása; az üzem kiürítésének előkészítése. A KÁB feladata volt az iparból és a külkereskedelemből származó hadiipari és fogyasztási cikkek technikai, minőségi és mennyiségi átvétele és az átvétel bizonylatolása, aminek alapján az MNB átutalást teljesíthetett a gyártó számára.⁴⁶

46 *Dombrády*, 2003. 19–26. p.

A termelés folyamatosságát biztosította, hogy munkaviszonyukban visszatarthatták a munkaerőt, ezzel megszüntették a nem közérdekű üzemekbe való átszivárgást. A háború kitörése után felfüggesztették a munkaidőt maximáló rendeleteket, és lehetővé tették a túlórárt, díjfizetés mellett. A fizetett szabadság természetbeni kiadása helyett a pénzmegváltás jött gyakorlatba. A munkások természetbeni ellátását biztosították, ami a háborús viszonyok közepette kedvezőbb volt a pénzbeli juttatásnál.

A polgári munkaerő megkötése mellett, más módon is fedezték a munkaerőt. A honvédelmi törvény (1939. évi II. tv.) fegyver nélküli, munkával teljesített honvédelmi szolgálatot vezetett be, a munkaszolgálatot (MUSZ), a fegyveres honvédelemre alkalmatlannak talált személyek igénybevételével. Hadtestenként közérdekű munkaszolgálatos (kmsz.) zászlóaljkat állítottak fel azokból a sorkötelesekből, akik származási, politikai, erkölcsi, egészségügyi okokból tényleges szolgálatra alkalmatlanok voltak. A zsidóknak minősítették csak kisegítő munkaszolgálatos századokba kerültek (1942. évi XIV. tv.). A nemzetiségiek katonai, a politikaiak pedig különleges munkásszázadokba kerülhettek. A hátszországban dolgozó zsidó munkaszolgálatosokkal hadifogolyként kellett bánni.⁴⁷ A fronton viszont gyakran életveszélyes feladatokat (pl. aknaszedést) végeztek velük. A keretlegények kegyetlenkedései miatt, annak megakadályozására hozták létre a harcéri, valamint a hátszágai munkaszolgálatos alakulatok felügyelőjének tisztét. A munkaszolgálat bevett ideje 3–6 hónap volt, de a leszerelést követően néhány hónap múlva újból behívhatták őket. 1944-ben már a legfontosabb területekre irányították a "muszos" századokat (olajipar, vasútvonal helyreállítása, védő erődítések építése), ezért kerülhettek a Sorg Rt. építkezéseire is. A hátszországban dolgozó munkaszolgálatosok körülményei jobbak voltak, mint a fronton, de a bánásmód nagyban függött a hadiüzemi parancsnok, és a munkásszázad parancsnokának személyétől, mentalitásától is.⁴⁸

47 1944. június 17-i 151.158/eln.42.-1944. sz. HM rendelet

48 *Rabi*, 2014. 34–35. p.; *Csősz László – Fiamova, Martina – Gidó Attila – Kunt Gergely – Laszák Ildikó – Paulovicova, Nina – Pejün Attila – Vajda Júlia*: Munkaszolgálat a második világháború idején a történelmi Magyarország utóállamaiban. In: *Múltunk*. 60. (2015) 2. 82–93., 124–125. p.; *Randolph L. Braham*: A magyar holocaust. I. kötet. Budapest, Gondolat, 1988. 238–283. p.

A Sorg Rt., vagyis a 326. számú hadiüzem első évei⁴⁹

A hadiüzemmé nyilvánítás időpontja 1939. szeptember 3.⁵⁰ A státuszt 1940. december 13-án az Iparügyi Minisztériumból Kádas Károly államtitkár, december 21-én a HM részéről Györffy-Bengyel Sándor gyalogsági tábornok erősítette meg.⁵¹ 1939-ben az építőipari vállalkozások (XI. ipari főcsoport) közül egyedül a Sorg Rt. került be a hadiüzemi körbe, amely monopolhelyzetbe juttatta a céget és sikerességüket is magyarázza.⁵² Ekkor szabályoztak néhány olyan (polgári- és munkajogi) kérdést, amely a gazdasági társaság mozgásterét lényegesen szűkítette. A munka beszüntetése, a gépek elidegenítése, a tulajdon átruházása 30 nappal korábban megkért engedély birtokában volt lehetséges. A munkálatok folyamatosságát köteles volt biztosítani a cég, de külföldi személyt csak katonai engedéllyel vehettek fel, munkásainak fedhetetleneknek, politikailag és erkölcsileg megbízhatóaknak kellett lenniük. Szabályozták az elbocsátások rendjét, a zsidók behívását munkásszázadokba, a katonai szolgálatból való visszatartás lehetőségét vezető alkalmazottak esetén.

A fentiekből is látható, hogy a hadiüzemi gazdasági csoportba való kerülés igen szigorú és részletes szabályozási feltételekkel járt. Jellemző hátrányai voltak a katonai fegyelem és az állandó ellenőrzés a hadiüzemi parancsnok által, valamint a tulajdonviszonyokba való beavatkozás. A munkások „röghöz” kötése, ami a termelés zavartalanságát volt hivatott biztosítani, a munkaadói oldalon előnyt jelentett, ugyanakkor az elbocsátás és munkásfelvétel felügyelete szintén megkötötte a kezüket. A munkavállalók számára ugyanakkor előnyt jelentett az

49 A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött forráscsoport hiányosan maradt fenn, a kimutatások az első 3 évre vonatkozóan — (1938) 1939–1941 — találhatók meg. HL I.B.31.d. M. Kir. Honvédelmi Minisztérium, Anyagi Csoport, 48. Honvédségi építési és elhelyezési ügyek, 11. osztály (1921–1945), és I.B.31.f. M. Kir. Honvédelmi Minisztérium, Légügyi Csoport, 64. Repülési építési osztály, 33. osztály (1941–1945). (A kutatás további iránya lehet a HM vegyes építési osztály irataiból, a HM légierők irataiból, valamint a Sorg Rt. BFL-ben őrzött tervtári irataiból — összességében kb. 120 ífm — adatbázis készítése.

50 HL II. F. 1442. 5. őrzési egység. Iktatókönyv.28/1939; HM 44.604/el. 17./ 1939.

51 HL II. F. 1442. 8. doboz. HM.98.476/el.17./a.1940. A hadiüzemek kijelölése már 1938-ban megkezdődött, amikor 583 „A” típusú (honvédelmi miniszter alá) és „B” típusú (az iparügyi szakminiszter alá) tartozó hadiüzemet jelöltek ki. 1939-ben 757-re bővült a keret. Ekkor kerültek közéjük Sorgék is a „B” jelű besorolásba. *Dombrády*, 2003. 34–35. p.

52 Az „A” és „B” jelű hadiüzemek jegyzéke az 1939.évre a HM 10576/M.1.b-1939. rendelet mellékletét képezte. 653. számú bejegyzésében szerepel a Sorg Rt. HM HIM Hadtörténelmi Könyvtár Sz. 1374.

általános hadkötelezettség alóli mentesség, a munkások számára kiemelt ellátás biztosítása, a szabadság pénzbeli megváltása, a túlórapénz, valamint a családtagok támogatása.

A sztrájk tiltása és munkásmozgalmakkal szembeni fellépés a munkaadóknak kedvezett. A Sorgok számára összességében az állandó munkaslétszám biztosítása és fenntartása, a sztrájkok elleni védelem (nem emelkednek a fizetések), a nyersanyagok és megrendelések folyamatos biztosítása előnyös volt. A munkásjóléti intézkedéseket saját jószántukból is finanszírozták, támogatták alkalmazottaitak betegség, vagy nyugdíj esetén pénzbeli támogatással, illetve sportklubot is építettek számukra. Kellemetlenebb következmény a mindenbe beleavatkozó parancsnok jelenléte lehetett, aki a nyersanyagok számon tartásával akadályozta saját ügyeik, építkezéseik lebonyolítását, valamint a megrendelések megszerzése sem volt olyan egyszerű.

1939 szeptemberében vitéz nagyernyei Kelemen Béla nyugalmazott ezredest nevezték ki a hadiüzem parancsnokává, aki már korábban — az ún. előkészítő szakaszban — májustól, üzemi titkárként dolgozott a cégnél.⁵³ Rövid idő múlva Kelemen ezredest felmentették, és helyére 1940. június 26-án monte san michelei Stadler Viktor nyugalmazott alezredes került.⁵⁴ 1944-ben Stadlert Tarczaly Árpád százados váltotta fel.

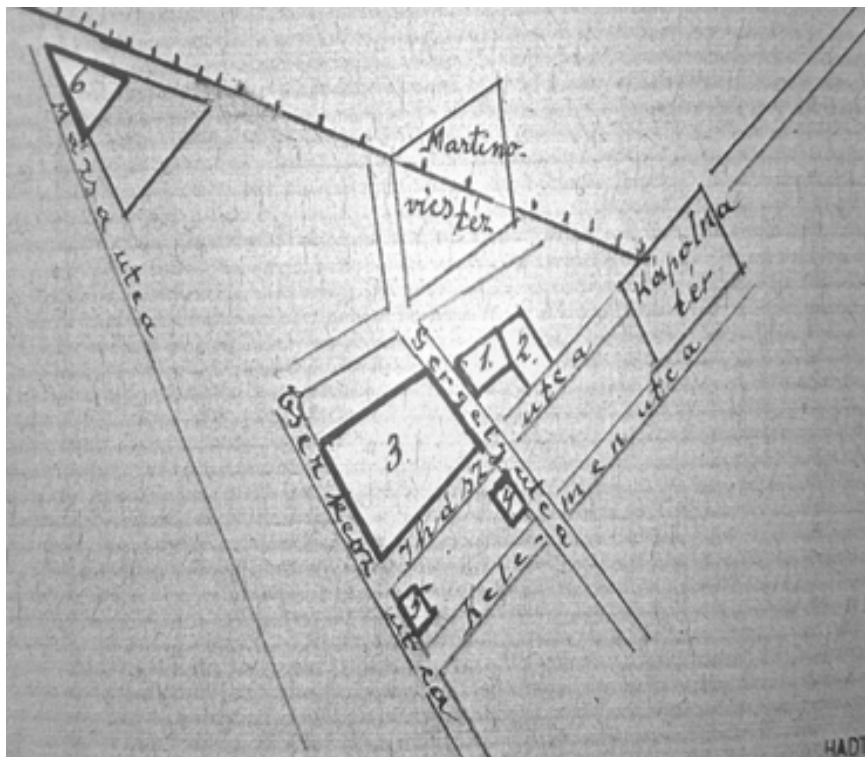
A hadiüzem, a Sorgok gazdasági központja, Kőbányán helyezkedett el, a Dreher Sörgyár szomszédságában, a Kápolna tér, Martinovics tér és Mázsa tér közötti háromszög alakú, területen. A központi irodák a Gergely u. 8. szám alatt voltak, ahol id. Sorg Antal is lakott. Itt volt a szuterénban az üzemi titkár, a későbbi hadiüzemi parancsnok irodája. Ugyanitt építették fel egyszintes irodaépületüket a tisztviselők — mérnökök, rajzolók. — számára. Ifj. és id. Sorg Antal irodái, a pénztár, a telefonközpont is ide került. Az udvari részen a kocsisok, a takarító, a sofőrök lakása, a kocsi- és autószin helyezkedett el, már az Ihász utca felé nyíló fronttal. A gyártelep a Gergely utca túloldalán, az Ihász és a Cserkesz utcák által határolva épült ki. Az Ihász u. 10. szám alatt bádogos-, asztalos- és lakatosüzemet, vas-, fém- és faanyag raktárakat helyeztek el. A Kelemen utca felé haladva, a Gergely utca 13–15. szám alatt az állványtelepet rendezték be, a Cserkesz utca 32. alatt mész-, homok- és kőporraktár volt. A Kőbányai út 57. alatti telephelyen, a Mázsa térnél kavics-, sóder-, salak- és téglaraktáruk terült el. Jóval távolabb, a

53 HL II. F. 1442. 5. őrzési egység. 1939. május 30., 25. bejegyzés szerint feljelentette a céget(!). Már akkor sem lehetett szimpatikus a cégvezetőknek!

54 HL II. F. 1442. 5. őrzési egység. Iktatókönyv. 607/1940.

Maglódi útnál, a Kada utca 149. alatti területet — az 1936 óta nem működő Sorg Antal Gőztégla és Műhabarcsgyár telephelyén — anyag- és vagonraktár céljára használták, valamint ácstelepet hoztak itt létre.

1. kép Helyszínrajz a Sorg Rt. telephelyének elhelyezkedéséről
(HL II.F. 1442)

1. Központi iroda	5. Mész-homok- kőporraktár
2. Istálló, garage	6. Kavics-salaktelep
3. Gyártelep (lakatos, bádogos, asztalos)	7. Ácstelep, gőztégla és műhabarcsgyár
4. Állványtelep	

A katonai parancsnokok zászlóalj szintű katonai alakulatot képeztek a hadiüzem munkásaiból. Zászlóaljparancsnokságot és törzset hoztak létre, és három

2. kép Sorg Rt. telephelyei Kőbányán

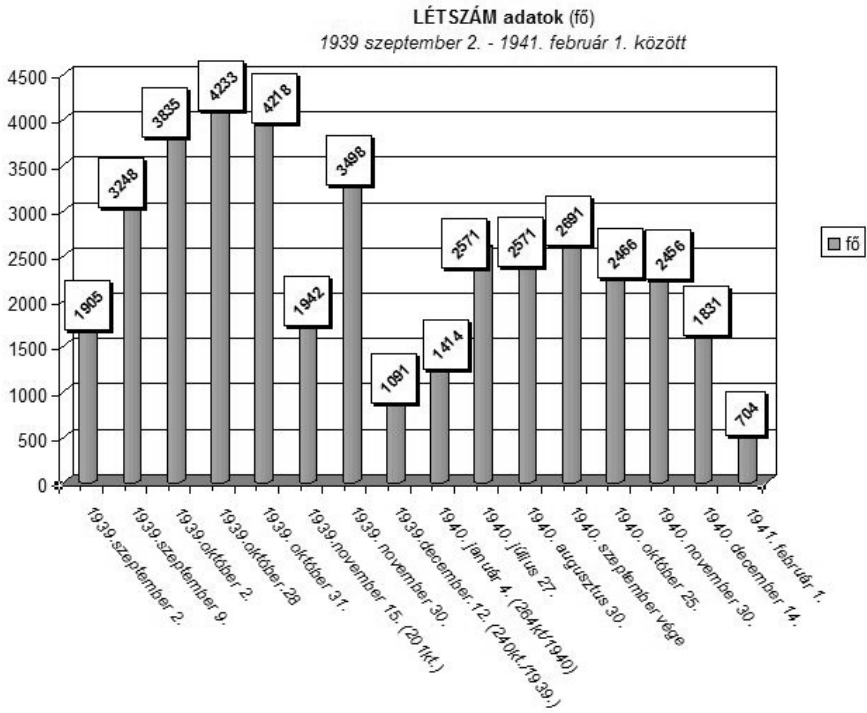
7. Ácstelep, gőztégla és műhabarccsagyár

századra tagolták a „legénységet”. A századokon belüli kisebb alegységeket (szakaszokat) szerveztek építkezések szerint elkülönítve. Az üzem tagozódása a termelés szempontjából a következőképpen alakult. Az Igazgatóság állt a piramis csúcsán. Érdekes adalék, hogy a katonai parancsnoki jelentésekben tulajdonosként id. Sorg Antal, tényleges vezetőként, vagyis műszaki igazgatóként ifj. Sorg Antal szerepel, illetve az ő telefonszámait adták meg. Az alapító ebben a korban tehát már a háttérbe szorult. A vezetés szintje alatt elkülönültek a gyártó üzemegységek, a lakatos, a bádogos és az asztalos üzem, az ácstelep, valamint az építkezések úgy a magán és a hadiüzemi — ezen belül az I. hadtestparancsnokság, vagyis Budapest területén, illetve más hadtestek területén folyó munkák –, végül önálló egységet alkotott a központi iroda (ügyvitel, raktár, fuvar tevékenységi körökkel).

A hadiüzem jelentős technikai háttérrel rendelkezett, hiszen ekkor már a közép vállalatok sorába tartozott. A jól szervezett, szakmailag képzett tisztviselői

karban — 90 fő körüli létszám — 5-5 tervezőt és mérnököt, valamint 12 rajzolóát alkalmaztak.

Az (1938) 1939–1941 közötti konkrét építkezések kimutatását az alábbiakban közöljük.⁵⁵

Az erősen hullámzó értékek oka a téli időjárás, amely az építőipari tevékenységet kedvezőtlenül befolyásolta. Jól látható, hogy a december–február közötti időszakban visszaesett az üzemi létszám. A legalacsonyabb szám a vizs-

55 A diagram a Sorg hadüzem HM-be küldött jelentéseinek felhasználásával, a teljesített munkákon foglalkoztatott létszám alapján készült. Pontos létszámadatokkal is csak az 1939–1941 közötti időszakból rendelkezünk. A HL-ben lévő források esetlegesen, töredékesek. HL II.F.1442. 8. doboz. A további kutatások során talán lesz mód az összes létszámadat rekonstruálására.

gált időszakból 704 fő (1941. február 1.), de általánosságban leszögezhető, hogy telente harmadára, gyakran negyedére esett vissza a munkáslétszám. A legmagasabb számadat — 4233 fő — szintén érdekes, mivel nem a nyári, hanem az őszi, még a fagyokat megelőző időszakból való (1939. október 28.), és az 1940-es nyári hónapok adatainak több mint másfélszerese, bár 1940 májusában az összlétszám újból megközelítette négyezret. A létszám adatok ilyen extrém mértékű pulzálása természetesen nem érintette a tisztviselői kart, amely legrosszabb esetben is legfeljebb 10%-os veszteséget szenvedett. A létszámösszetétel arányait az alábbi két táblázat szemlélteti egy erős, átlagosnak mondható őszi hónap és egy gyenge, téli hónap adataival.

A nyár végén, az ősz elején — kedvező időjárás esetén — még jól teljesít az építőipar, jelen esetben a foglalkoztatottak összlétszáma 2741 fő.

2. táblázat. *A Sorg Rt. létszám összetételének adatai, 1940. szeptember vége*

	Tisztviselő	Munkavezető szakmunkás	Munkás
nő	15	0	172
férfi	76	825	1653

A tél közepére jelentősen visszaesett a munkaerő, és csupán 704 főre apadt a foglalkoztatottak összlétszáma.

3. táblázat. *A Sorg Rt. létszám összetételének adatai, 1941. február elején*

	Tisztviselő	Munkavezető szakmunkás	Munkás
nő	14	0	12
férfi	70	241	381

A tisztviselők és a munkások között nők is képviseltették magukat. 1940. szeptemberében a tisztviselői kar 16,5%-a nő, a munkásoknak (szakmunkás nélkül) közel 9,4%-a, a szakmunkás vezetőket is beszámolva viszont jóval kevesebb csupán 6,5%. Az összlétszámot tekintve pedig 6,8%, míg 1941 februárjában a szám már csupán csak 3,7% (3. táblázat).

A hektikus változások másik oka a megrendelések mennyisége, illetve az ehhez éppen szükséges munkaerőigény volt. Az alábbi táblázatok a katonai, állami

és magánépítkezéseket tüntetik fel, illetve ezek megosztását az 1938–1941 közötti időszakra nézve.

4. táblázat. Az 1938. évi építkezések

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
1.	Gönc	barakkaktanya
2.	Mosonmagyaróvár	barakkaktanya
3.	Márianosztra	barakkaktanya
4.	Mátészalka	barakkaktanya
5.	Kevermes	barakkaktanya
6.	Orosháza	barakkaktanya
7.	Püspökladány	barakkaktanya
8.	Sajószentpéter	barakkaktanya
9.	Sárbogárd	barakkaktanya
10.	Szolnok	utászaktanya
11.	Vásárosnamény	barakkaktanya
12.	Budapest IX. — Ferenc József Laktanya	garázs
13.	Aszód	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
14.	Kalocsa	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
15.	Debrecen	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
16.	Pétervására	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
17.	Mezőtúr	honvédségi épületek, laktanyák, lakások

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
18.	Nagykátá	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
19.	Gyál	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
20.	Szerencs	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
21.	Pusztavacs	honvédségi épületek, laktanyák, lakások
22.	Budapest szabadkikötő	szabadkikötő munkái
23.	Bp. I. <i>Úri utca 16.*</i>	Magyar Királyi Miniszterelnökség lakóépülete
24.	Ipari Robbanóanyag Rt., Papkeszi	lakótelep, étterem, üzemi épületek lakóépületek, raktár
25.	Pécs	Rendőrségi épület
26.	Péti Nitrogén Művek Rt.	gyárépület
27.	Kenderes	Horthy Miklós kúria kerítése
28.	Pécs	Közbádoghíd
29.	Bp. IV. Klotild utca	lakóépület
30.	Bp. IV. Március 15. tér 2.	Belvárosi Nagyboldogasszony főplébánia
31.	Bp. V. Szabad Sajtó út 6.	Fővárosi bérpalota
32.	Bp. VIII. Bródy Sándor utca 38.	Budapesti Gazdasági Rt. bérház átalakítása
33.	Bp. VIII. Kerepesi temető	Debreczeni Sándor családi sírbolt
34.	Bp. IX. Ferenc krt. 32.	ház
35.	Bp. IX. Haller utca 20.	Quietas bérház építés

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
36.	Bp. IX. Soroksári út 119–121.	Magyar Autogén Gázaccumulátor Rt.
37.	Bp. IX. Vámmentes szabadkikötőhöz vezető út	Domonkos Lajos toldaléképülete
38.	Bp. X. Füzér utca 28.	Dura Tamásné örököseinek családi háza
39.	Bp. X. Kerepesi úti Lóversenypálya	Totalizátor épülete
40.	Bp. XI. Balogh Tihamér utca 7.	Ipolyi Keller Gyula megbízásából toldalék épület
41.	Bp. XI. Bérc utca 12.	Dunckel Jánosné megbízásából ház
42.	Bp. XI. Bérc utca 16.	Haggenmacher Ottó családi háza
43.	Bp. XI. Kelenhegyi út	Pick Jenőné családi háza
44.	Bp. XIII. Lehel utca 10.	Méray Motorkerékpár Rt.
45.	Bp. XIII. Váci út 68.	Montenuovo herceg háza
46.	Bp. XIV. Aréna út 15.	Szállodások, Vendéglősök Országos Nyugdíjgyesülete bérháza
47.	Bp. II. Bogár utca 34.	Belatiny Iván háza
48.	Bp. III. Nagyszombat utca 19.	Árpád Gimnázium
49.	Káposztásmegyer	Károlyi István uradalmi épülete
50.	Bp. V. Apáczai Csere János utca 12.	Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvény Serfözde nyugdíjpénztár, háromszobás lakás terve
51.	Bp. V. Balassi Bálint utca 3.	Korber Nándor bérháza
52.	Bp. V. Balaton utca	lakóépület

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
53.	Bp. V. Bihari János utca 5.	Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetsége Székháza
54.	Bp. V. Erzsébet tér 4.	Fonciére Általános Biztosító Intézet bérháza

* A táblázatban a mai utcaneveket tüntettem fel.

1938-ban, akkor még nem hadiüzemként, összesen 54 helyen építkeztek, melyek közül 21 katonai és 5 állami jellegű helyszín volt (4. táblázat 1–26. sorszámmok), vagyis a megrendelések 48%-a egyértelműen közületi jellegű.

1939-ben a hadiüzemi parancsnok kimutatása alapján 16 honvédelmi, továbbá 9 állami és 20 magán építkezést teljesített a Sorg Rt., amelyek listáját kiegészítettem a BFL-ben őrzött anyagban — XV.17.f.834. — szereplő építkezésekkel.

5. táblázat. Az 1939. évi építkezések

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
1.	Nagynémetegyház	barakkaktanya
2.	Szolnok	tüzér- és légvédelmi laktanya, parancsnoki épületek
3.	Rozsnyó	őrlaktanya
4.	Tapolca	repülő és felszíni raktár
5.	Pusztavacs	felszínraktár
6.	Szerencs	laktanya
7.	Mezőtúr	gyakorló laktanya
8.	Debrecen	repülőtér
9.	Veszprém	repülőtér
10.	Börgönd	repülőtér
11.	Nagykátá	lőszerraktár

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
12.	Szolyva	hegyi laktanya
13.	Volóc	hegyi laktanya
14.	Huszt	hegyi laktanya
15.	Vezérszállás	hegyi laktanya
16.	Székesfehérvár	repülőtér
17.	Ipari Robbanóanyag Rt., Papkeszi	üzem és lakóépület
18.	Péti Nitrogén Művek Rt.	gyár és családi ház
19.	Magyar Lőszerművek Rt., Veszprém	gyárépítés
20.	Danuvia Rt., Veszprém	gyárépület
21.	Danuvia Rt., Bp.	gyárépület
22.	Csorna	útépítés
23.	Győr – Sopron között	állami út
24.	Dunaföldvár	állami út, híd
25.	Szolnoki Papírgyár	gyár
26.	Bp. III. Filatorigát	óvóhely csoport
27.	Kecskemét	közúti aluljáró a vasútállomásnál
28.	Bp. II. Orsó utca 18.	dr. Bódy László alpolgármester villája
29.	Bp. XI. Fehérvári út, Kábelgyár Rt.	gyár
30.	Bp. IV. Szép u.	Magyar Lovasegylet lakás
31.	Bp. X. Gyömrői út, Magyar Siemens Művek	gépterem bővítés, garázs, műhely

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
32.	Budapest, IX. Soroksári út 117., Markó Béla Gyár	desztillációs épület
33.	Bp. X. Keresztúri út 30–38., dr. Wander Tápszer Rt.	gyár és iroda
34.	Bp. XIV. Izsó u. 5.	dr. Darányi Béláné villa felújítása
35.	?	Országos Erzsébet Otthon Egylet 3 emeletes üdülő épülete
36.	Csabrendek	Zsilinszky Gábor péti vezérigaz- gató házfelújítása
37.	Piliscsaba	Klotildligeti Református Egylet temploma
38.	Pécs	vágóhíd
39.	Bp. X. Gyömrői út 80., Hutter és Schrantz Szita és Nemezposztó Gyár	óvóhely, gyárépület
40.	Bp. X. Halom utca 33–35., Dre- her Gyár	sportkör, klubház
41.	Bp. X. Szállás utca., Phylaxia Rt.	iroda, laboratórium
42.	Bp. XII. Vércse utca 25.	Karrafiáth Jenő főpolgármester villája
43.	Bp. I. Várfok utca 2.	Sorg Jenő villája
44.	Bp. XI. Tas vezér utca 11. – Zsombolyai út	Országos Magdolna Otthon Egyesület szeretetháza
45.	Bp. X. Kőbányai út 57., Budapes- ti Szerszámárugyár	gyár
46.	Bp. X. Ihász utca, Sorg Rt.	óvóhely
47.	Pécsi Kokszművek Rt.	gyár
48.	Balatonfüred	villa

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
49.	Bp. IV. Molnár utca 17.	Perczel-ház átalakítása
50.	Bp. VI. Benczúr utca 29.	Jármay Zoltán és Pál bérpalotája
51.	Bp. VIII. Kerepesi temető	Almási Balogh Eleméerné sírem- léke
52.	Bp. VIII. Kisfaludy utca 11.	Körting B. és E. Rt.
53.	Bp. IX. Vágóhíd utca 18.	Stühmer Frigyes Kakaó-, Csoko- ládé- és Cukorárugyár
54.	Bp. X. Gyömrői út 46–48.	Magnezit Ipar Rt.
55.	Bp. X. Hölgly utca 25–27.	Kommer és Székely lakóháza, Ornstei Dávid – Rudas Ármin lúgkőgyár építés
56.	Bp. I. Úri utca 13.	lakás (Wagner Gyula és tsa ter- vezte)
57.	Bp. XIII. Váci út 48.	Szalay István Rt. gyárépülete
58.	Bp. XIV. Bonyhádi út	Jászfalvi Gabriella épülete
59.	Bp. XIV. Bosnyák utca 22.	Sima Sándor műhelye
60.	Mátyásföld	református templom
61.	Bp. II. Eszter utca 8.	Triser László háza
62.	?	Stáy Ferenc háza

1939-ben tehát összesen 35 magán, 16 katonai és 11 állami jellegű megrendelést teljesítettek (5. táblázatban 1–27. sorszám).

1940-ben a HL hadiüzemi parancsnokság iratai alapján 17 honvédelmi, továbbá 9 állami és 26 magán építkezést teljesített a Sorg Rt., valamint a BFL tervtári anyagában további 8 katonai és 12 magán építkezésre található adat.

6. táblázat. Az 1940. évi építkezések

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege	Mennyiért épít?*
1.	Veszprém	repülőtér	1.150.000 pengő
2.	Tapolca	repülőtér	
3.	Debrecen	repülőtér	2.800.000 pengő
4.	Börgönd	repülőtér	
5.	Volóc	laktanya	250.000 pengő
6.	Szolyva	laktanya	
7.	Huszt	laktanya	
8.	Vezérszállás	laktanya	1.047.000 pengő
9.	Nagykátá	lőszerraktár	1.450.000 pengő
10.	Farmos	lőszerraktár	352.000 pengő
11.	Pusztavacs	lőszerraktár	352.000 pengő
12.	Szák	raktár	1,5–1,8 millió pengő
13.	Lovasberény	raktár	
14.	Dolha	barakklaktanya	Dolha, Lipcse, Csománfalva, Asica egy szerződésben 500.000 pengő
15.	Lipcse	barakklaktanya	
16.	Csománfalva	barakklaktanya	
17.	Asica	barakklaktanya	
18.	Borsa	laktanya	
19.	Rotunda	laktanya	
20.	Felsővisó	laktanya	
21.	Nagyilva	laktanya	
22.	Tihuca	laktanya	

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege	Mennyiért épít?*
23.	Munkács	laktanya	
24.	Kisbér	laktanya	
25.	Inárcs	laktanya	
26.	Danuvia Rt., Bp. XIV. Angol utca 10.	gyár	1.300.000 pengő
27.	Danuvia Rt., Veszprém	gyár	
28.	Péti Nitrogén és Mű- trágyagyár	gyárépület	
29.	Magyar Lőszerművek Rt., Veszprém	gyárépület	
30.	Szolnoki Papírgyár Rt.	gyár	
31.	Fűzfői Nitrokémia Rt.	gyárépítés	
32.	Dunaföldvár	hid és útépítés	
33.	Csepel	útjavítás	
34.	Pusztapótharaszti	útépítés	
35.	Bp. IX. Soroksári út 119–121. Magyar Autogén Gázakku- mulátor Gyár **	gyárépítkezés	
36.	Bp. X. Gyömrői út 48. Magnezitipari Rt.	irodaépítés	170.000 pengő
37.	Bp. X. Szállás utca 3., Phylaxia Rt.	gyárbővítés	
38.	Bp. X. Keresztúri út 30–34., Dr. Wander Gyógyszergyár	gyárbővítés	120.000
39.	Bp. XI. Budafoki út, Julius Meinl Gyár	gyárépítkezés	3.150.000 pengő
40.	Pécsi Kocsművek Rt.	gyárbővítés	350.000 pengő

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege	Mennyiért épít?*
41.	Bp. X. Gyömrői út 128., Magyar Siemens- Schuckert Művek	óvóhely	30.000 pengő
42.	Bp. I. ker. Várfok utca 2.	Sorg Jenő villája	
43.	Jánoshida	lakóházak	
44.	Velence	nádpréselő üzem	
45.	Ágasegyház	nádpréselő üzem	
46.	Bp. X. Halom utca 42., Dreher Sörgyár	gyárbővítés	
47.	Első Magyar Cartonlemezgyár, Budafok	gyárbővítés	
48.	Bp. XIII. Párkány utca 1460., Magyar Rézhenger Művek	óvóhely	
49.	Bp. IV., Városház utca 14.	„Orvosszövetség”? háza	
50.	Bp. XI. Tas vezér utca – Zombolyai utca	Országos Magdolna Otthon Egyesület szeretetháza	
51.	Budapest, XII. Kis Já- nos altábornagy utca	Dr. Gombos háza	
52.	Szajkó út ?	Tarcsai, ház	
53.	Bp. I. Vérmező utca 12.	Bosnyák, ház	
54.	Bp. X., Halom utca, Sorg Rt.	telephely	
55.	Bp. X. Gergely utca 16., Sorg Rt.	telephely	

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege	Mennyiért épít?*
56.	Bp. X. Sörgyár utca, Sorg Rt.	telephely	
57.	Bp. X. Kőbányai út 57.	Magyar Szerszám- árugyár Rt.	
58.	Margitsziget	uszoda	
59.	Bp. VIII. Vas u. 10.	Országos Stefánia Szövetség épülete	
60.	Bp. XII. Kuruclesi út	Győrffy-Bengyel Sándor villája	
61.	Bp. VI. Szegfű utca 3.	Görög Királyi Kö- vetség	
62.	Bp. X. Vajda Péter utca 32.	Elefánty Jenő két- emeletes lakóháza	
63.	Bp. XI. Csurgói út 28.	Steiber féle Építési és Ipari RT.	
64.	Bp. XI. Sopron út 9.	Csonka János Gép- gyár Rt. építkezése	
65.	Bp. XII. Budakeszi út 14.	Merkovits István háza	
66.	Bp. XII. Farkasréti temető	Ertl Miksa sírem- léke	
67.	Bp. XIV. Kövér Lajos utca 28.	Jancsek Ferenc la- kóháza és kocsmája	
68.	Bp. XIV. Thököly út 102.	Strausz György háza	
69.	Bp. XII. Vércse utca 25/a.	Karafiáth Jenő la- kóháza	
70.	Bp. II. Széplak utca 5.	Solidaritás Építő Szövetkezet	

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege	Mennyiért épít?*
71.	Kispest	Hofherr-Schranz- Clayton- Shuttleworth Gépgyári Művek Rt.	
72.	Bp. XIII. Váci út 152.	Láng Gépgyár Rt.	

* 1940. októberi jelentés csak a katonai építésekről tüntette fel a megjelölt költségeket.

** A vastagon szedett gyártelepek esetén Stadler Viktor, a hadiüzem személyzeti parancsnoka (hüsz. pk.), ezekkel, mint katonai építkezésekkel számolt. Feltételezhetően azért, mert hadiüzemek voltak, stratégiai ágazatban.⁵⁶ Valójában hadiüzemnek besorolt magáncégek, építkezések voltak.

1940-ben már összesen 72 helyszínen építkeztek, ebből 9 állami beruházás (6. táblázat 26–34. tétel), 38 magánépítkezés, (ebből öt biztosan saját tulajdonú, céges, vagy magán építkezés: a 40., 42., 54–56. tételek) és 25 katonai megrendelés (1–25. tétel) volt. Az arány számszerűen jelentősen változott a magán- és a katonai építkezések javára.⁵⁷

Négy kisebb kincstári beruházás — furcsa módon — nem is szerepel a hüsz. pk. kimutatásaiban, talán a rövid határidő miatt, ugyanis 15 napra vállalták a kiegészítő férőhelyek és raktárak építését Kárpátalján Asica, Dolha, Lipcse, Csománfalva településeken. A hitelkeretük félmillió pengőre terjedt és 24 órán belül kellett elkezdni a munkát, árajánlat adására sem volt idejük 1940. februárjában.⁵⁸

Összesen 16.321.000 pengőre rúg a táblázatban szereplő ismert vállalkozói árbevétel. Ebből 14 biztosan katonai építkezés és 5 magánépítkezés. A katonai építkezések bevétele összesen 12.501.000 pengő. A többi 53 építkezés bevételeit nem ismerjük, de feltételezésem szerint, azok számosságát és volumenét tekin-

56 HL II. F. 1442. 7. doboz. 1940. október 1.

57 Megjegyzendő, hogy a képet torzítja a gazdasági, bevételi adatok hiánya. Az állami-katonai megrendelések esetében ugyanis vélelmezhetően nagyobb kivitelezési összegek kerültek/kerülhettek elszámolásra, mint a magánépítések esetén. Ebből következik, hogy 1940-ben %-os és számszerű arányban is kevesebb közszállítási megrendelés az összbevétel szempontjából nem feltétlenül jelentett kisebb részarányt. A hiányos, néhol viszont túlbujánzó és zavaros, de rendezetlen forrásanyag folyamatos feltárását követően, remélhetőleg a közeljövőben módom lesz pontosítani a mutatószámokat.

58 HL. II. F. 1442. 7. doboz. 370/1940.

tetbe véve, az ismert összeg háromszorosával-négyszeresével is számolhatunk, vagyis akár 50–60 millió pengő árbevétellel 1940-ben.

A források hiányos volta, a könyvelés megsemmisülése miatt csak gyanítom, hogy a népbírószági jelentést megfogalmazó szaknyomozó is hasonló módon állapította meg a Sorg Rt. 1938–1944 között keletkezett jövedelmeit.⁵⁹ A II. világháborút követően, 1946 tavaszán ugyanis a Budapesti Népbírószágon háborús és népellenes büntettek vádjával eljárást indítottak a Sorg Rt. három vezetője (id. Sorg Antal, ifj. Sorg Antal, Sorg Jenő) ellen. Az 1945 folyamán indított nyomozás során készített rendőrségi jelentések és a tanúvallomások alaposan feltárták a cég 1930-as és 1940-es években folytatott pénzügyi manővereit, de elmarasztaló ítélet végül nem született. A Sorg Rt. által képviselt gyakorlat véleményem szerint nem különbözött az üzleti életben bevett szokásoktól, így a törvényesség határmezsgyéjén lavírozott — háttéralkuk, megállapodások, védőajánlatok, ú.n. „ringek”, adó- és munkaügyi ügyeskedés, „vesztegetés” lehetett a háttérben. Az általam becült bevételi összeg azonban alacsonyabb mint a népbírószági perben szaknyomozóé, aki csak a közpénzből — közbeszerzési eljárás eredményeként — befolyt bevételeket 250–300 millióra tette.⁶⁰ Az 1940-es adatokból kiindulva az ismert bevétel 25%-át, viszont az összes építkezés 52,8%-át a magánépítkezések adták, ezért túlbecsültnek tartom a szaknyomozó eredményét. Jereb Ervin igazgató viszont a HM megrendelések megszerzésére alakult „ringek” kapcsán 72 milliós bevételről nyilatkozott,⁶¹ vagyis az igazság valahol a két összeg között helyezkedik el. Különösen nehézé teszi a kalkulációt a több éven keresztül folytatott építkezések esete. Ezeknél nem lehet pontosan tudni — részletes könyvelés hiányában —, hogy melyik évre, mekkora összegeket vezettek be, illetve számláztak ki, arról már nem is beszélve, hogy a kiutalt összeg beérkezési ideje sem ismert. A számadat azért is pontatlan, mert tudható, hogy gyakran nem saját nevük alatt (Sorg Rt., vagy Sorg Antal egyéni cég) nyerték el a munkát, vagyis egyéb forrásokból is érkezett bevételük strómanokon keresztül. A tényleges bekerülési költségek és a tiszta haszon megállapítása a fentiek tükrében nehéz vállalkozásnak tűnik. A további kutatások alapján, a konkrét építkezések tervanyagának, il-

59 ÁBTL 3.1.9. V-128411.4/a. 1945. október 3. Rendőrségi jelentés. A tiszta haszon a szaknyomozó véleménye szerint 60 millió pengő lehetett.

60 A nagyvonalú kerekítésekkel operáló és egyszerű statisztikai módszereket alkalmazó számítással 350–400 millió pengő állami, honvédelmi és magán bevételt könyvelhettek el a vizsgált időszakban.

61 *Fehér*, 2014. 229. p., 231. p.; BFL VII.5.e 18669/1949. 5. p., 180. p.

letve a HM iratainak tételes átvizsgálása során pontosíthatók lesznek a számítások, és közelebb kerülhetünk a valós tényekhez.

1941-ben a HL hadüzemi parancsok iratai⁶² alapján 9 honvédelmi, továbbá 6 állami és 6 magán építkezést teljesített a Sorg Rt. A BFL-ben őrzött tervanyaggal kiegészítve azonban jelentősen nő a mennyiség, további 8 katonai, 4 állami és 23 magánépítkezéssel.

7. táblázat. Az 1941. évi építkezések

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
1.	Veszprém	repülőtér
2.	Szolyva	laktanya
3.	Volóc	laktanya
4.	Vezérszállás	laktanya
5.	Inárcs	felszínraktár
6.	Szák	raktár
7.	Lovasberény	raktár
8.	Debrecen	repülőtér
9.	Börgönd	repülőtér
10.	Felsővisó	honvédségi épületek, laktanya
11.	Rotunda	honvédségi épületek, laktanya
12.	Tihua	honvédségi épületek, laktanya
13.	Nagyilva	honvédségi épületek, laktanya
14.	Pusztapótharaszti	honvédségi épületek, laktanya
15.	Szolnok	honvédségi épületek, laktanya
16.	Borsa	honvédségi épületek, laktanya

62 HL II.F.1442.

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
17.	Borgóprund	honvédségi épületek, laktanya
18.	Dunaföldvár	híd- és útépités
19.	Péti Nitrogén és Műtrágyagyár	gyárepület
20.	Veszprém, Danuvia Rt.	gyár
21.	Bp. XIV. Angol utca, Danuvia Rt.	gyár
22.	Fűzfői Nitrokémia Rt.	gyár
23.	Szolnoki Papírgyár	gyár
24.	Budapest, Ferihegyi repülőtér felé vezető út	gyorsforgalmi út építése
25.	Bp. II. Fő utca 68.	M. Kir. Iparügyi Minisztérium Anyaggazdálkodási Hivatal
26.	Ajka, Magyar Bauxitbánya Rt.	Alumíniumgyár
27.	Fűzfő	Hazai Papírgyár rt.
28.	Dunakeszi	„Oceán” Konzervgyár
29.	Bp. II. Várfook utca 2.	Sorg Jenő villája
30.	Ágasegyház	nádrésüzem
31.	Pécsi Koxszművek Rt.	gyárbővítés
32.	Budafok, Első Magyar Cartonlemezgyár	gyárbővítés
33.	Bp. IV. Városház u. 14.	„Orvosszövetség” háza
34.	Bp. XI. Budafoki út 187.	Julius Meinl gyár
35.	Kiskunfélegyháza	Constantinum Leánynevelő Intézet
36.	Leányfalu	villa
37.	Bp. II. Gárdonyi Géza út 25.	Rassay-villa

	Építkezés helyszíne	Építkezés jellege
38.	Bp. II. Orsó utca 17.	Czakó Elemér államtitkár lakóháza
39.	Pesterzsébet	Gira és Becsey Fémárugyára
40.	Bp. II. Cseppkő utca 59.	Berkes László háza
41.	Bp. II. Fenyves utca 10.	Czakó-villa
42.	Bp. IV. Semmelweiss utca 5.	Pick Mór háza
43.	Bp. VII. Rottenbiller utca 26.	Phylaxia Szérumtermelő Rt., lakóépület padlástér beépítése
44.	Bp. I. Aladár utca 14.	Pick Mór lakóháza
45.	Bp. X. Gyömrői út 104–106.	Kőbányai Tégla és Agyagipari Rt., iparvágány
46.	Bp. X. Paprika utca 35/b.	ideiglenes garázs
47.	Bp. XI. Bertalan utca 5/b.	Bíró Dénes ötemeletes bérháza
48.	Nagykanizsa	Király Serfözde
49.	Bp. XI. Hegyalja út 40.	Sztahó Aladár garázsa és kerítése
50.	Bp. XI. Szüret utca 21.	társasház
51.	Bp. XI. Szüret utca 5–7.	társasvilla szükségóvóhelye
52.	Bp. XII. Böszörményi út 18. b.	Steiner Leó és társa bérháza
53.	Bp. XII. Istenhegyi út 73–75/a.	családi ház
54.	Bp. XII. Gaál József út 1/c.	Csánky Dénes családi háza
55.	Bp. XIV. Stefánia út	Sportház, golfpálya
56.	Bp. XIV. Thököly út 72.	Novák Istvánné házának tatarozása

1941-ben összesen csak 56 építkezést folytattak, vagyis mennyiségét tekintve a helyszínek száma visszaesett a hadiüzemi működést megelőző időszakra. Összesen 17 katonai (1–17. tétel), 10 állami (18–27. tétel) és 29 magán megrendelést teljesítettek. A visszaesés okai között biztosan szerepel az időközben

megindult nyomozás, megvesztegetés és árdrágító visszaélés ügyében Szabó László az Árkormánybiztos Hivatalának revizora és Sarló László építész, tervező ellen. Mindketten kapcsolatban álltak Sorg Jenővel, akit 1941 elején sikerült gyanúsítottként is hírbe hozniuk.

8. táblázat. Sorg Rt. építkezései összesítve

Év	Honvédelmi	Állami	Magán	Összesen
1938	21 hely / 39%	5 hely / 9%	28 hely / 52%	54 / 100%
1939	16 hely / 26%	11 hely / 18%	35 hely / 56%	62 / 100%
1940	25 hely / 34,7%	9 hely / 12,5%	38 hely / 52,8%	72 / 100%
1941	17 hely / 30%	10 hely / 18%	29 hely / 52%	56 / 100%

Az összesített táblázatból megállapítható, hogy a magánmegrendelések százalékos aránya az egészhez képest viszonylag stabil, 52–56% közötti, míg a közbeszerzési terület két szegmensre esetén tapasztalható nagyobb ingadozás, illetve visszaesés (pl. állami megrendelések száma 1938-as 5-ről 1939-ben 11-re ugrott), a kettő összesen 44–48% között változik. A további kutatások során a bevételek arányának felbecsülése, megállapítása még érdekes adalékokkal szolgálhat. Feltételezésem szerint a nagyobb honvédelmi-kincstári munkák, illetve a közbeszerzések jóval nagyobb bevétellel, illetve haszonnal jártak, mint a számos magánmegrendelés. Nem is beszélve arról, hogy gyakran saját cégeik számára (Pécsi Kokszművek, Ingatlanvásárló Kft, Kőbányai Agyag- és Téglagyár) építkeztek, vagyis tényleges profitot nem könyvelhettek el.

A Sorg Hadiüzem nemcsak tőkeerősnek bizonyult, hanem jelentős eszközparkkal is rendelkezett. Gépjármű állománya 1940 áprilisában öt darab 5 tonna, pótkocsis tehergépjárművet foglalt magában, amelyek két 1929-es gyártású Mercedes kivételével újak voltak (Büssing Nag 500, 1939–1940-es évjáratok). Rendelkeztek továbbá négy motorkerékpárral — Zündapp, Douglas és BMW típusok (1935, 1937, 1939 évjárat) –, valamint kilenc személygépkocsival. Ezek közül a Packard ifj. Sorg Antal, az Adler, Buick és Wanderer típusúak Sorg Jenő, egy Minerva id. Sorg Antal és egy BMW Muskovszky főmérnök rendelkezésére állt. Három járművet viszont takarékoság címén leállítottak (Mercedes, Minerva, Wanderer).

Az építőipari gépesítés terén is jól álltak 1939-ben, ugyanis összesen 30 munkagéppel rendelkeztek (betonkeverők, szivattyúk, felvonók), amelyeket kiválóan

tudtak alkalmazni a modern technológiákkal — vasbeton héjazat, nagy húzószilárdságú „csavart vas” stb. — készülő csarnokok, hangárok, utak és barakkok építése során. Az 1939-ben folyó építkezéseken az alábbiak szerint oszlott meg a számuk: Szolyván 6, Debrecenben, Tapolcán, Börgöndön, Veszprémben a repülőterek építésén 3–3, Mezőtúron 1, a veszprémi lőszerműveknél 4, Nagykátán 3 és a csornai út építésén 4 db.⁶³

A hadiüzemi iktatókönyv bejegyzéseiből az is tudható, hogy a katonai szigor ellenére is számolni kellett a munkások elégedetlenségével.⁶⁴ 1939. augusztus 23-án építősztrájk beszüntetéséről értesülünk, továbbá 1940. április 17-én a Danuvia budapesti építkezésénél robbant ki a sztrájk.

A Sorg-cég körlevelei munkásjóléti intézkedésekről is szólnak. Elrendelték, hogy a heti munkaidő 48–50 óránál nem lehet több, szombaton csak délig folytassák a munkát — utaltak arra hogy máshol 60–70 órát is dolgoznak.⁶⁵ Egy másik rendeletben arról intézkedtek, hogy az arra érdemes munkások gyermekeinek utazását az Országos Gyermekevédő Liga gyerektáborába, illetve ellátásuk egy részét is fizetik (3 hétre szóló beutalók 6–12 éves gyerekek számára).⁶⁶

A fejadagok kapcsán készült létszámjelentésből tudjuk, hogy 1940. november 23-án 1100 alkalmazottat tartottak számon és azok 2640 családtagját. Közülük 660 fő volt 10 éven aluli gyermek.⁶⁷ Egy 1940. június 10-i jelentésből az is kiderül, hogy a vállalat 592 alkalmazottja volt bejáró, a Sashalomtól — Hatvanig terjedő térségből.⁶⁸

A hadiüzemben foglalkoztatott munkaerő kapcsán számolnunk kell a vizsgált létszám-táblázatokban nem megjelenő munkaszolgálatosokkal is. A hadiüzemi lét tehát nemcsak hátrányos katonai irányítással járt, hanem biztosította az állandó és olcsó munkaerőt. Persze ez a munkaerő képzetlen — vagy inkább túl jól képzett (tanárok, művészek, orvosok stb.!) — volt, és alultáplált, a nehéz fizikai munkához nem szokott emberekből állt.⁶⁹

63 HL II. 1442. 7 doboz, 55/1939.

64 HL.II. 1442. 5. őrzési egység. 15/1939. és 467/1940.

65 HL II. 1442. 8 doboz, 11. számú körlevél, 1940. április 23.

66 HL II. 1442. 8 doboz, 4. számú körlevél, 1940. február 19.

67 HL II. 1442. 8 doboz, HM.97.330/eln. 17/a.1940. 719kt.

68 HL II. 1442. 8 doboz, HM 93.795/eln.17.a/1940. 563kt.

69 A Sorg-hadiüzemben foglalkoztatott munkaszolgálatosokra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, csupán a népbíróági peranyagból előkerült tanúvallomások igazolják jelenlétüket. A háború utolsó éveiben már több építkezésen előfordultak, pl. a ferihegyi repülőtéren 1944-ben.

A munkaszolgálatos századok stabil humán erőforrást biztosítottak, ugyanakkor némi jótékonykodásra is lehetőséget adtak, ami a népbírószági per tanúvallomásaiból és a vádlotti beadványokból is átsüt.

A cégben több zsidó származású hivatalnokot alkalmaztak, holott ezt a „zsidótörvények” bevezetését követően nem támogatták, ráadásul egy hadiüzem esetében különösen aggályos volt. A későbbiekben, 1944 folyamán zsidókat bújttattak a Pécsi Kokszművek Rt. Kossuth Lajos téri irodájában is.⁷⁰ Ángel Sanz-Briz a spanyol ideiglenes ügyvivő (titkár) utóbb köszönő levelet küldött Sorg Jenő részére 500 zsidó személy megmentéséért. A budapesti gettóból is mentettek embereket, saját személyautóikkal (a népbírószági peranyagban a tanúvallomások elég nagy szórásban számolnak be a mentett személyek számáról). Házakat adtak át a spanyol ügyvivő számára (állítólag három védett/csillogos házat, de ezek pontos címe ismeretlen).⁷¹ Egyes családok, egyes alkalmazottak bújttatása mellett, menlevelek sokszorosítását is vállalták, valamint élelmiszerral támogatták a csillogos házak lakóit.⁷² A hivatalos MUSZ ellátmány kiegészítését is biztosították.⁷³

Pénzügyileg is támogatták az embermentő akciókat. Dr. Ángyán Béla közvetítőként közreműködött abban, hogy Sorg Jenő a Svéd Követségen keresztül nagyobb pénzüsszeget biztosítson a Svéd Vöröskereszt számára. Dr. Hegedűs Pál, a svéd követséghez beosztott tisztviselő segítségével a Sorg Jenőtől kapott félmillió pengő Ivan Danielsson svéd követ jelenlétében, konspirációs körülmények között a budai Hangliban adta át Ángyán Raoul Wallenbergnek. Cserébe Sorg Jenő átutalással 10 ezer svájci frankot kapott egy St. Gallenben bejegyzett

70 Feljegyzés, Sorg László — Sorg Jenő fia — visszaemlékezése.

71 A levél Sorg Lásztól származik. Gettóból való embermentés és a zsidók támogatása Tasnáti és id. Sorg perbeli vallomásaiban is megjelenik. Az ismert csillogos és védett házak közül Sorg-tulajdont nem sikerült azonosítanom.

72 Erre külön utalt Sorg Jenő a szövetséges kihallgatók előtt Landshautban angolul tett vallomásában (dátum nélkül), miszerint félmillió pengő adott a svéd követség részére, arról vallomásában nem szól, hogy ellentételezést kapott érte. „Eskü alatt tett vallomás politikai múltamról.” Több vallomást is tett a szövetségesek előtt 1945. június 6, és 1945. október 6. kelt dátummal. A vallomások fia, Sorg László tulajdonában vannak.

73 Dr. Zsoldos Henrik — évtizedek óta a Sorg Rt. ügyvédje — tanúvallomásában 1945. szeptember 1. leírja, hogy 1940-ben feljelentés hatására színleg elbocsátották, és nem fogadták a Pécsi Kokszművek Rt. irodájában sem, de Sorg Jenő biztosította támogatásáról, és jogi ügyekben továbbra is kikérte tanácsát. Végül kormányzói mentességet szerzett számára, és a sárga csillagot sem kellett viselnie. ÁBTL V-128411/4a. 620–622. p.

cég számlájára.⁷⁴ Dr. Ángyán, aki a Sorg kapcsolati hálózat tagja volt, végül svéd védeltséget kapott budai lakására.⁷⁵

A büntető perben elhangzott vádak, miszerint antiszemiták voltak — nem bizonyosodott be. Inkább az ellenkezője tűnik hihetőbbnek. Az, hogy az alapvető emberbaráti érzelmeken túl, esetleg jól felfogott üzleti, vagy egyéb érdekből támaszkodtak szakértelmükre, és vették igénybe munkájukat, csak részben állja meg a helyét. Üzleti vállalkozásként nyilvánvalóan a nagyobb haszon realizálása volt a cél. A MUSZ-os alakulatok esetében viszont a munkaerejüket, bár nyilván nem volt elhanyagolható, csak a háborús viszonyokra tekintettel vették igénybe. Ezekben a keretszázadokban olyan művelt, értelmiségi zsidó személyeket osztottak be, akik híján voltak az építőipari szakértelemnek, továbbá egészségi és fizikai állapotuk sem tette őket alkalmassá a monoton és kimerítő munkára. A svéd és a spanyol embermentő akciók támogatása során persze közrejátszhatott gazdasági megfontolás is — pl. a pengő svájci frankra váltása esetén. A szakmai hozzáértés tekintetében a cég nagyban támaszkodott a zsidó származású Tasnáti gazdasági, Zsoldos jogi, Csillag Pál és Muskovszky László mérnöki ismereteire.

A létszám biztosítása mellett a másik fontos szempont, ami a hadiüzemi létet előnyössé tette, a nyers-, és építőanyag folyamatos biztosítása volt, mivel a hadiüzemek elsőbbséget élveztek a beszerzésnél. Ennek köszönhetően Sorgék a megmaradó anyagokból a magánépítkezéseiket is el tudták látni.

Módszereikről, ahogy megszerezték, megszerezhették az építkezéseket — az ún. ringekről — a hivatkozott tanulmányomban már írtam,⁷⁶ illetve az 1940-es építkezéseket taglaló fentebbi résznél utaltam.

Az alábbi táblázatban látható néhány olyan társvállalkozó, aki 1940-ben a Sorg-kapcsolati háló tagjaiként együttműködött velük a fontosabb építkezéseknél.

74 Az átváltás alapját a korabeli árfolyam képezte, vagyis a félmillió pengő tízezer svájci franknak felelt meg.

75 ÁBTL 3.1.9. V-128411/4-a- 603–605. p. 1945. augusztus 16.

76 BFL VII.5.e 18669/1949. 146–147. p.; *Fehér*, 227–229. p.

9. táblázat. Társvállalkozók

Név	Minősítés	Mit épít?
v. Zilahi Balogh Gyula	budapesti építómester	nagykátai lőszerraktár
Pintér József	székesfehérvári építómester	börgöndi reptér
Linczmayer György	veszprémi okl. építész, építómester	veszprémi reptér
v. Csomay Kálmán	veszprémi okl. mérnök, építómester	Magyar Lőszerművek, veszprémi építkezés
Radó Sándor	budapesti építész, építómester	Magyar Lőszerművek, veszprémi építkezés
Wenczel József	pécsi építómester	lovasberényi építkezés

Sarló László építészmérnöknek és építési vállalkozónak — maga is a Sorg kapcsolati háló tagja —, az alább taglalásra kerülő megvesztegetési per III. rendű vádlottjának a „Sorg Antal és tsai” népbírósi perben adott tanúvallomásából azonban tudható, hogy nemcsak a Sorgok egyeztettek a „konkurenciával” a közbeszerzések pályázása, illetve kivitelezése során.⁷⁷

Ezenkívül tény, hogy a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége (MMÉNSz) — amely szakmai, társadalmi érdekvédelmi szervezet volt —, tagjai között a ringekhez hasonló informális kapcsolat, szövetség alakult ki (Kisrablók, Nagyrablók, Pandúrok elnevezésű asztaltársaságok), akik a tervpályázatok eredményét manipulálva, egymást delegálva a zsűribe, előre egyeztették a nyertest, így osztva fel egymás között a „piacot”, és a megrendeléseket.⁷⁸

Sarló 1938-ban társult a Palatinus Rt-vel, bár már korábban is kapott állami megrendeléseket, és kapcsolatuk 1940-ig állt fenn. Állítása szerint társulásukat a HM-nek bejelentette. Nyilvános és zártkörű munkáknál is pályáztak a Palati-

77 ÁBTL 3.1.9. V128411/4a. 610–617. p., I. kihallgatás 1945. augusztus 24., II. kihallgatás 1945. augusztus 27., III. kihallgatás 1945. augusztus 29., szembesítés, majd vallomás.

78 A Kisrablók közé tartozott az a Szendrői Jenő, aki több jelentős munkán is együtt dolgozott a Sorg Rt-vel. *Vámos Dominika*: Elhallgatott epizódok a magyar építészek 20. századi történetéből. 3. epiteszforum.hu, 2014. március 14. Letöltés ideje: 2018. 12. 13. <http://epiteszforum.hu/elhallgatott-epizodok-a-magyar-epiteszek-20-szazadi-tortenetebol-3>

nusszal párhuzamosan, de megállapodásuk szerint közös kalkulációt végeztek. Lényegtelen különbséggel dolgozták ki ajánlataikat, de nem is számított melyikük nyer, hiszen automatikusan társa lett a „vesztes” fél. A műszaki levezetést és az anyagbeszerzést Sarló, a könyvelést a Palatinus végezte. Bevallása szerint szüksége volt egy tőkeerős, műszakilag jó hírnevű cégre az állami munkák lebonyolításához és természetesen a cég minisztériumi kapcsolataira.⁷⁹ A haszon 60–40%-ban oszlott meg a Palatinus javára. Első vállomását Sarló tagadta Sorgékhoz fűződő kapcsolatát, bár ismeretségüket nem. Másodízben tett vállomását már a könyvelésükben nemrégiben felfedezett bizonyos megmagyarázhatatlan tételekről nyilatkozott. Tasnáti Károllyal (Sorg Jenő alkalmazottja) való szembesítésén tagadta, hogy pénzt fogadott volna el tőlük „védőajánlatok” ellenében (azaz, ha nem nyertes pályázatot nyújt be) és ún. „kutyanyelven” megkapta volna az ajánlatban szereplő árakat. Végül kitálalt, miszerint akkor, amikor már külvált a Palatinustól, több alkalommal zártkörű tárgyalások esetén megállapodott Sorgékkal. Az eljárásra vonatkozó vállomása megegyezik a Tasnáti által korábban elmondottakkal. Messzire mutató adalék, hogy nem konkrétan a Sorg Rt-re hivatkozik, hanem az általános gyakorlatot ismerteti. Eszerint a zártkörű versenytárgyalásra felhívott vállalkozók valamelyike, aki el szeretne volna nyerni a megrendelést, megkereste a többi meghívottat. Ez a cég lett a „házigazda”, aki megállapodott a „védőajánlatról” és az ezért nyújtandó kompenzációról. Erről ún. garancialeveleket állítottak ki.

A fenti tények az építőipar működésének jellemzésére, általánosításra még nem szolgáltatnak elegendő bizonyítékot,⁸⁰ azonban kijelenthető, hogy a hadigazdasági körülmények között bevett gyakorlat volt a nagyobb cégek és az építészek társulása, tulajdonképpen megegyezése az állami megrendelések, a közbeszerzések elnyerése érdekében. A további kutatások tükrében ez a kép még árnyaltabb lehet, bár ezekről a háttérben zajló megegyezésekről ritkán maradtak fenn iratok, leginkább a büntetőperes anyagokban bukkanhatunk rájuk. Természetesen a fenti megegyezések, bármennyire bevett gyakorlat részei voltak is, a fennálló jogszabályok, és a közbeszerzési alapelvek szempontjából mégsem minősültek legálisnak.

79 Feltételezésem szerint a Palatinus számára a Sarlóval kötött megállapodás előnyét a Kincstár azon törekvésének kijátszása jelentette, miszerint a helyi, illetve kis- és középvállalatokat, vállalkozásokat részesítsék előnyben a megrendelések kiadásánál a nagyvállalatokkal szemben.

80 *Fehér*, 2014. 225–229. p.

A győri beszédben (1938) meghirdetett iparosítási-fegyverkezési program következtében a következő évtől honvédelmi céloknak vetették alá az ország minden elérhető energia, nyersanyag és humán erőforrását. A célt számos új intézmény szolgálta, közöttük a hadiüzemi rendszer. A Sorg Rt. elemi érdeke volt, hogy bekerüljön ebbe a rendszerbe, amely biztosíthatta a folyamatos megrendeléseket és a bővülést. A rendszeren kívül egyre nehezebb volt a működéshez szükséges nyersanyagok beszerzése. Ha nem katonai célú, vagy nem állami-ipari megrendelést kaptak, hanem magánmegrendelést, akkor hátrányba kerültek. Ezt mutatja a cég több olyan manővere, melyek során kastélyépítkezéseikhez, illetve egy magán téglagyár építése céljából különítettek el nyersanyagot, és emiatt a hatóságok részéről eljárás indult ellenük.⁸¹

A háborús viszonyok között kialakított gazdálkodási rendszer olyannyira szabályozott volt a Közellátási Minisztérium és az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosa (ÁOK) által, hogy még az építési munkálatoknál felszámítható haszonkulcsokat is megállapították (sávos rendszerben, magán- és közmunka esetén különböző módon).⁸² Előírások vonatkoztak az ajánlati ár összegének, az egységárnak és a munka ellenértékének számítási módjára ajánlattétel és befezett munka esetén, saját üzemmel végzett munka, valamint saját üzemmel és alvállalkozói munkákkal együttesen végzett fővállalkozói munka eseteiben. Ha a vállalkozó önköltsége az ajánlatban számítottnál kevesebb lett, akkor jutalomra tarthatott igényt.

A Sorg cég vezetője „papíron” id. Sorg Antal volt, a tényleges építőipari-szakmai irányítást ifj. Sorg Antal gyakorolta, az üzleteket Sorg Jenő a „marketing, avagy sales” menedzser — mondhatnánk mai kifejezéssel élve — szerezte. Ebből következik, hogy a társaságban, a politikában, a sajtóban a '30-as évek végén, illetve a '40-es évek első felében az ő neve vált ismertté, de a háttértárgyalások, bizalmas megbeszélések lebonyolításában is ő jeleskedett. Nem véletlen tehát, hogy a rendőrségi feljelentések, ügyészségi és bírósági eljárások során ebben az időszakban egyre gyakrabban bukkant fel a neve.

Az építőipari piac felosztásával kapcsolatos korabeli machinációkra és egyéb háttérmechanizmusokra vonatkozóan kitűnő példát szolgáltat a Budapesti Ki-

81 Uo. 216. p.

82 A közmunka esetén a felső határ 5% lehetett félmillió pengő feletti megrendelés esetén, magánmegrendelésnél 7%. Lásd: Törvényes árszabályozás. Szerk.: Dr. Lantay István — dr. Halla Aurél. Bp., 1943. 68–78. p. 21.000/1943. K. M. rendelet, 2220/1938. M. E. sz. rendelet, 4110/1939. M. E. sz. rendelet.

rályi Ítéletábrán II. fokon fennmaradt megvesztegetési per,⁸³ amelybe bár csak mellékszereplőként, a Sorg Rt., pontosabban Sorg Jenő is belekeveredett.

Az elsőfokú bíróság Szabó László⁸⁴ és társai (12 vádlott) ügyében 1944. február 5-én hozta meg ítéletét, holott az elsőrendű vádlott már 1941-ben előzetes fogságba került. A peranyag nem maradt fenn, csupán az I. fokú ítélet mintegy 558 oldal terjedelemben, amely viszont rendkívül informatív, továbbá a II. fokú ítéletábrai és a III. fokú kúriai végzés.

Egy építőipari (meg)vesztegetési per vázlata⁸⁵

A Pestvidéki Királyi Törvényszéken hozott ítéletben az I. rendű vádlott Szabó László, valamint a II. rendű és III. rendű Sarló László építészmérnök, építési vállalkozó és Magos Dezső építőmester, építési vállalkozók személye,⁸⁶ valamint magatartása releváns a tanulmány tárgya szempontjából.

A vád lényege szerint Szabó Sarlótól és Magostól 14–14 ezer pengőt fogadott el annak fejében, hogy a kincstári megrendeléseknél kedvezően járjon el. A honvéd kincstár által a katonai építkezések árainak felülvizsgálatára átküldött aktákat tudatosan hevertette, majd gyors elintézését ígérve, felettesei kikerülésével szerkesztett kimutatásokat. A Magostól és Sarlótól a vállalási összegből visszatartott 30%-os biztosítékok kifizetését hivatali kötelessége megszegésével érte el, miközben úgy tett, mintha az előterjesztés és a döntés nem rajta múlna, és részükre magánlakásukon külön tanácsokat adott, továbbá sürgető beadványaik készítésében segédkezett.

Megállapítást nyert, hogy hasonló módszerekkel járt el Sorg Jenő, Szilárd István, Rác Ferenc, valamint a kimutatásokban szereplő más vállalkozók esetében

83 BFL VII.1.d. (= Budapesti Királyi Ítéletábra, peres iratok) 451/1946. (továbbiakban: BFL VII.1.d. 451/1946.) Szerencsés véletlen, hogy az I. fokú ítélet, mely a Pestvidéki Királyi Törvényszéken 10.981/1943. számon született, igen terjedelmes, részletes és jó állapotban megmaradt a II. fokú ítéletábrai anyagban (1946. október 9.). A Kúria 1624/1947. számon hozta meg végzését, amely szintén az ítéletábrai anyagban található.

84 Az Árelenőrzés Országos Kormánybiztosának Hivatala szerződéses tisztviselőjeként revizor volt 1938 júliusától.

85 Az ítéletekből itt csak a Sorg Jenővel kapcsolatos részeket tárgyalom.

86 Szabó és Sarló egyértelműen a Sorg-kapcsolati háló tagjai voltak. *Fehér*, 2014. 221. és 224. p.

is. A felsorolt vállalkozók esetében vádat nem emeltek, ezért ítélet sem született. A bűnügyi iratokat ezért a fenti ügyekben áttették az államügyészre.⁸⁷

A Kúria, a III. fokon 1948. április 29-én meghozott végzésben Szabó és Sarló vádlottakkal szemben alkalmazta a Magyar Köztársaság Elnöke által 1948. január 31-én kiadott közkegyelmi határozat III. fejezetének 1/b. pontját. Magos esetén megállapította az elhalálozás tényét.

A peranyagban különösen érdekes az I. fokú ítélet E) részében megfogalmazott indoklás, amely felmenti Szabó Lászlót a Sorg Jenő elleni hamis vád alól, vagyis megalapozottnak tarja Szabó állítását.⁸⁸

Szabó 1941. január 7. és 8. napjain az államrendőrségen tartott gyanúsított kihallgatása során, valamint 9-én és 10-én a törvényszéki vizsgálóbíró előtt Sorg Jenőt megvesztegetés büntetvével vádolta, azt állítva, hogy 28.000 Pengő „jutalmat” kapott tőle A főtárgyaláson már azt vallotta, hogy nem kapott pénzt Sorg Jenőtől, és korábban csak azért mondta ezt, mert „forszírozták”.⁸⁹

1941. január 9-én Szabót szembesítették Sorggal, akinek szemébe mondta állításait. Sorg Jenő elismerte, hogy Szabó járt nála, de a pénz átadását nem. Február 3-án elrendelték Szabó vizsgálati fogságba helyezését, és a vizsgálóbíró kizárólagos rendelkezése alá került. A fentebb vázolt folyamat mindeddig a szokásos mederben haladt, ezen a ponton azonban gyanús szabálytalanság történt. Ugyanis Szabót még február 3-án újból elővezették a fogházból, és megkérdezték mire költötte a három vállalkozótól kapott pénzt. Szabó ekkor azt állította, hogy korábbi vallomása Sorg Jenő ellen valótlan volt és csak a másik két építésztlől fogadott el megvesztegetést. Valótlan állításának indoka az a korábbi gyanúja volt, hogy Sorg támada őt a HM-nél ügyeinek lassú intézése miatt⁹⁰ és ezzel akart neki visszavágni (?). Későbbi kihallgatása alkalmával fenntartotta, hogy Sorg Jenő elleni vallomását kierőltették.

Sorg Jenőt 1941. január 8-án gyanúsítottként hallgatták ki, ekkor azt vallotta, hogy csak az árvéglegesítő tárgyalások és a Sorg Rt. üzleti könyveinek vizsgálá-

87 A fenti vállalkozók ellen tudomásom szerint nem emelt vádat az ügyészég.

88 BFL VII.I.d. 451/1946. 373–419. p.

89 Dr. Ángyán Béla büntetőjogász tanúvallomásában [1945. augusztus 16.] elmondta, hogy Sorg Jenő ügyvédje, dr. Zsoldos Henrik, aki csak magánjoggal foglalkozott, és Kacsóh Bálint, az ÁOK vezetője (!) felkeresték, hogy az ominózus perben, mint kriminalistától tanácsot kérjenek, mert attól féltek, hogy Sorg Jenőt őrizetbe fogják venni. Több mint furcsa körülmény, hogy az ÁOK vezetője, Kacsóh Bálint is jelen volt az egyeztetésen. Ángyán úgy tudta, Sorg Jenő nem követte el a megvesztegetést. ÁBTL 3.1.9. V-128411/4-a. 603–605. p.

90 A támadásra egyébként Sorg rászolgálhatott.

lata alkalmával találkoztak, és nem kérte őt ügyei elintézésére, hanem Kacsóh Bálinthoz fordult, mivel Szabónál mentek az ügyei a legnehézkesebben.⁹¹ Az el-lene tett terhelő vallomást Szabó neheztelésére vezette vissza, mivel ő többször panaszt tett ellene a HM-ben. 1939 folyamán is már többször tett panaszt dr. Laky Dezsőnél és Kacsóh Bálintnál. Végül 1939. szeptember 5-én egy árvéglegesítési ülésre is behívták, ahol engedményt tett és ki is fizették számára a járandóságot.⁹²

A főtárgyaláson ezen annyiban módosított, hogy Szabó azért járt a Kossuth téri irodában, mert ő nem találta a hivatalában. Továbbá Sorg Jenő ekkor katonai szolgálatot teljesített,⁹³ ezért csak heti egy alkalommal járt a fővárosban, amikor általában nem találta meg Szabót. Véleménye szerint a bosszú vezette Szabót, amikor hamisan vádolta. Sorg Jenő egyébként panaszolta, hogy miután a detektívek kihallgatták, átkísérték a „valutaügyészre”⁹⁴ ahol a hajnali órákig várokoztatták, majd vallatták, és arról győzködtek, hogy tegyen beismerő vallomást. 1942. június 17-én Szabó által benyújtott kifogásban a detektívek által alkalmazott testi és lelki kényszert jelölte meg hamis vádja előterjesztésének indokaként.

A törvényszékben ekkor felmerült a gyanú, hogy a vád visszavonásakor, 1941. február 3-án a vádlott vizsgálati fogságban volt, a vizsgálóbíró kizáróla-

91 Ez egybevág Szabó vallomásával, miszerint támadta feletteseinél, illetve a Szabó által folytatott stratégia is ismerős.

92 A leírások alapján úgy tűnik, hogy az ÁOK egyfajta kényszerítő eszköze volt a gazdasági kormányzatnak, melynek segítségével a vállalkozók bevételét, nyereségét sikeresen csökkentették. A megrendelésre rászorult cég, ha meg is nyerte a tendert, pénzt csak akkor látott, ha a bekerülési összeget a korábban kalkulált haszon terhére csökkentette. Az ÁOK által a végösszegeből visszatartott hányadok elérték az 1 millió pengőt (!), ezért a károsodás elkerülése végett a HM-el abban állapodtak meg, hogy a Magyar Általános Hitelbank kezességi levelek ellenében folyósítja a visszatartott összegeket. 1939. július–augusztus folyamán kezdtek ilyen módon kezességet vállalva eljárni, hogy a folyó építkezéseket be tudják fejezni. A HM utóbb kifizette a járandóságot, de az ÁOK késlekedése miatt kidolgozott megoldás 125.893 pengő 50 fillér kiadást jelentett a Sorg Rt. számára, mert ennyit tettek ki a pénzügyi költségek 1938–1940 közötti katonai építkezéseik tekintetében.

93 Katonai szolgálatára vonatkozóan több forrás is bizonyítékkal szolgál a népbíróságon folytatott későbbi per anyagából. *Fehér*, 2014. 206. p. A Hadtörténeti Levéltár erre vonatkozóan sajnos nem rendelkezik iratokkal. Egyelőre nem tisztázott a hadműveletekben játszott szerepe. Újszászy István állítása szerint a kémelhárítás különleges szolgálatának tagja volt, ami magyarázatul szolgálhat az iratanyag hiányára. Lásd: *Vallomások a Holtak Házából*. Újszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk.: Haraszi György. ÁBTL — Corvina, Bp., 2007. 344. p., 501. p.

94 A Budapesti Királyi Ügyészség osztálya, amely a fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések felderítésére és üldözésére volt hivatott.

gos rendelkezése alá tartozott, vagyis a detektívek nem hallgathatták volna ki. Szabó a február 3-i vallomásában ugyanazt az okot jelölte meg, mint Sorg Jenő a január 9-én tett vallomásában, vagyis a HM-ben általa tett panaszokat. A tartalmi egyezés pedig arra engedett következtetni, hogy fel nem deríthető módon vádló és vádolt között egyetértés jött létre, aminek következtében Szabó a vádját visszavonta. Sorg Jenő 1941 januárjában Konkoly Thege Kálmán országgyűlési képviselő révén kapcsolatba lépett dr. Miskolczi Hugó országgyűlési képviselővel, és kérte, bírja rá Kacsóh Bálintot, az ÁOK vezetőjét, legyen engedékeny Szabóval szemben. Sorg Jenő természetesen tagadta ezt, de a törvényszék az országgyűlési képviselő szavainak adott hitelt.⁹⁵

A törvényszék arra a megállapításra jutott, hogy Szabó a Sorgok építkezései esetében hasonlóan járt el, mint Magos és Sarló ügyeiben, az 1939–1940 során elnyert honvédelmi megrendelések közül az ominózus lovasberényi, valamint a szák-szendi, a volóci és vezérszállási megrendeléseknél. A négy építkezés arra az időre esik, amikor Szabó László gyakran felkereste Sorg Jenőt a Pécsi Kokszművek Rt. irodájában, ráadásul ebben az időben szabálytalanul — árvéglegesítés nélkül — történtek utalványozások a cég részére. Megállapítást nyert, hogy Szabó súlyos hivatali kötelelességszegést követett el, melynek során a Sorg cég érdekeit maradéktalanul kielégítette. Gyakori találkozásaik az irodában hasonló módszerre utalnak, mint Sarló és Magos esetében, illetve a hivatali kötelezettségszegés módja is ugyanolyan. A törvényszék gyanúval élt arra vonatkozólag, hogy Szabó a Sorg cég ügyeit is hasonló anyagi ellenszolgáltatásért segítette. Szabó vallomását gyanút keltő körülmények között vonta vissza, Sorg Jenő szavahihe-tősége pedig a főtárgyalás folyamán többször is megdőlt. A törvényszék Szabó korábbi, Sorg Jenőt vádoló vallomását nem tartotta valótlannak, ezért mentette fel a hamis vád alól. Sorg Jenő és Szabó László ügyét tehát az ítélelhozatalt követően áttették a Budapesti Királyi Ügyészséghez. Az ügy folytatása ismeretlen.

Az Árelenőrzés Országos Kormánybiztosa és Hivatalának működése

A megvesztegetési per irataiban fennmaradt az Árelenőrzés Országos Kormánybiztosa (továbbiakban ÁOK) és Hivatala (továbbiakban ÁOKH) működését leíró,

95 Az ügy horderejét, jelentőségét az is mutatja, hogy az ÁOK Hivatala, vezetősége is belekeveredett, valamint a HM kincstár, illetve országgyűlési képviselők, még ha csak tanúként is.

feltáró és ismertető fejezet.⁹⁶ Az alábbiakban az intézmény felállítását, hatáskörét, szervezetét, ügyrendjét, ügykezelését ismertetem, így érthetőbbé válik a háborús évek gazdaságának működése.⁹⁷

Az ÁOKH létrehozása az 1938. április 9-én kibocsátott 2.220/1938. M. E. számú rendelet (továbbiakban Rendelet) alapján történt.⁹⁸ Célja az árak alakulásának, valamint az ipari és más hasonló munkák és szolgáltatások díjának ellenőrzése és intézkedések megtétele. A kinevezett kormánybiztos a közgazdasági miniszter alárendeltségében működött.⁹⁹ Hatásköre az árak és szolgáltatási díjak alakító tényezőinek vizsgálatára, helyességük gazdasági szempontbóli ellenőrzésére és ebben a kérdésben véleményezésre, tájékoztatásra, valamint a legmagasabb árak és díjak megállapítására terjedt ki. A kormánybiztos a közgazdasági élet szakértőiből véleményező bizottságot alakíthatott.

A kormánybiztost a 3.300/1938. M. E. sz. rendelet május 20-án a miniszterelnök, majd a 7.440/1939. M.E. sz. rendelet augusztus 5-én a kereskedelem és közlekedésügyi miniszter, végül a 9.200/1940. M. E. sz. rendelet december 17-én a közellátási miniszter alárendeltségébe sorolta.

Az első kormánybiztos dr. Laky Dezső nyugalmazott műegyetemi tanár volt,¹⁰⁰ aki dr. Surányi Unger Tivadar nyugalmazott egyetemi tanár vezetésével hozta létre véleményező bizottságát. A Hivatal személyzetét a korábban a kereskedelem és közlekedésügyi miniszter mellett, Laky elnöklete alatt működő tanácsadó testület, az árelemző bizottság munkatársaiból (30–40 fő) válogatta. A Hivatal munkatársai szerződötett alkalmazottak voltak (nem tartoztak tisztviselői fizetett osztályba), de a Rendelet 6. §-a alapján a közhivatalnokokkal estek egy tekintett alá a titoktartási és a büntetőtörvények betartása szempontjából, és hivatali esküt is tenniük kellett.

Az ügykezelés kezdetben szabályozatlanul zajlott A gyakorlatban ugyanazon szakmai körbe tartozó ügyeket, ügydarabokat ugyanazok a revizorok kapták, mert ehhez a szakterülethez értettek. Végül a kormánybiztos 1939. február 1-én kiadott rendeletével belső ügyviteli szabályzatában a különböző gazdasági szak-

96 BFL VII.I.d. 451/1946. 17–26. p.

97 Tudomásom szerint még nem születtek a hivatal működését feltáró szervezettörténeti munkák.

98 Imrédy Béla nevéhez köthető létrehozása. *Dombrády*, 2003. 26–27. p.

99 1940 végétől a közellátási miniszter felügyelete alá tartozott.

100 1940. december 17.–1941. szeptember 15. között az első tárca nélküli közellátási miniszter. Őt követte Györfly-Benygel Sándor. A 9200/1940. M.E. sz. rendelettel Országos Közellátási Hivatalt állítottak fel.

mák körében eljáró revizorokat elkülönített szakcsoportokba osztotta, illetve kiemelt revizorokat bízott meg vezetésükkel.

Dr. Kacsóh Bálint már 1938. július 12-től, mint Laky helyettese ügyrendet, ügykezelési rendszert igyekezett bevezetni a Hivatalban. 1939. május 6-tól a kormánybiztos teendőinek ellátásával bízták meg, mivel Laky indult az országgyűlési választásokon. A megnövekedett feladatok ellátására ekkor egy másodlagos fórum alakult, az ún. szuperrevízió. Tagjai Kacsóh Bálinton kívül Dr. Szíjj László — 1939 októberétől helyette Simó Endre — és dr. Jancsár József főrevizorok voltak. Kacsóht kormánybiztossá 1939. szeptember 2-án nevezték ki, ezt követően az előbb említett főrevizorok, mint kormánybiztos-helyettesek, önállóan látták el a másodlagos felülvizsgálatot, oly módon, hogy a szakcsoportokat felosztották közöttük. A végső, harmadlagos felülvizsgálat és a kiadmányozás joga továbbra is a kormánybiztost illette.

1940. június 10-én Kacsóh kereskedelem és közlekedésügyi államtitkári kinevezését¹⁰¹ követően az ügyrend és az ügybeosztás is változott. A 7691/1940. számú ÁOKH körrendelete Kacsóh állandó helyettesévé Jancsárt nevezte ki, aki néhány kivételtől eltekintve megkapta a kiadmányozás jogát. A hivatalos lapban közléteendő rendeletek, az eseti és általános elvi jelentőségű ügyek rendelkezései, bűnvádi eljárás megindítása, az ügyészségi átiratok és a jelentősebb komplexumok ügyei továbbra is Kacsóhra tartoztak, csakúgy mint a honvédelmi minisztériumhoz irányuló felterjesztések, ha a végleges szállítási ár megállapítása a félmillió pengőt meghaladta.

A fenti rendeletben kilenc szakosztályt különítettek el. Az I. vasipari, II. építőipari, III. textilipari szakosztályok Simó Endre, a IV. vegyipari, V. faipari, VII. élelmezési szakosztályok Dr. Jancsár József, a IX. elnöki, a VI. bőripari és a VIII. jogügyi szakosztályok az 1940 első felében szolgálatátételre kirendelt Dr. Hajdrik Sándor kormánybiztos-helyettes felügyelete alá tartoztak. Hajdrik kinevezésével 1940 nyaratól bevezette a szakosztályonként történő iktatást. Kacsóh Bálintot saját kérelmére 1940. december 23-án mentették fel kormánybiztosi megbízatásából. Helyére dr. Illyefalvi I. Lajos kormánybiztos került, aki 1942-ig látta el az ÁOK kormánybiztosi feladatait.

A per során a honvédségi építési munkálatok kiadásának mechanizmusát vizsgálták. A Honvédelmi Miniszter által elrendelt munkálatok esetében a tervezet és a költségvetés elkészítése a HM 11. ügyosztálya, az építési osztály feladata volt. Ezután a 11. ügyosztály a M. Kir. Honvéd Építési Igazgatóságot versenytárgyalás

101 MNL OL K 27 (= Minisztertanácsi jegyzőkönyvek) 1940. június 14.

kiírására utasította. Az Építési Igazgatóság ajánlati felhívást, hirdetményt bocsátott ki, amely az elvégzendő munkálatokat részletezte, és ez alapján kellett beadni a költségvetést. A lezárt ajánlati borítékok felbontására határnapot tűztek ki, amely eseményen az ajánlattevők megjelenhettek. A versenytárgyalás nyílt, vagy zártkörű lehetett, ami a munka minőségétől, sürgősségétől, természetétől függött. Nyílt versenytárgyalás esetén az ajánlati felhívást nyilvánosan közzétették, és bárki tehetett ajánlatot, de zártkörű esetén a Honvéd Építési Igazgatóság közvetlenül és személyesen kérte fel a vállalkozókat. Az ajánlat megtétele alkalomával ún. bánatpénzt kellett letétbe helyezni, amely 250 ezer pengős ajánlatig az ár 2%-át jelentette, e fölötti összeg esetén 1%-ot tett ki.

Az ajánlatokat egy bizottság bírálta el, és ezt követően a Honvéd Építési Igazgatóság továbbította a javaslatot a HM 11. ügyosztályának. Az ügyosztály a bizalmas, titkos, vagy a 20 ezer pengő alatti ajánlatokat, illetve ha ezt egyéb különleges szempont indokolta, saját hatáskörben jóváhagyásra a HM Gazdasági előadójához terjesztette fel. Más esetekben a javaslat a Közszállítási Szabályzat 43. §. 2. bekezdése alapján egy szakbizottság (jury) elé került. A HM 11. ügyosztályán rendszeresen és ad hoc ülésező tárcaközi bizottság előadója a HM gazdasági előadója, tagjai a Pénzügyminisztérium, az Iparügyi Minisztérium, a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium és a Kincstári Jogügyi Igazgatóság egy-egy küldöttje, valamint a HM 2-3 megbízottja és az ÁOK kormánybiztosa, vagy delegáltja voltak. A bizottság megszerkesztette a döntési javaslatot, továbbá javasolhatta, hogy ún. nem végleges áron adják ki a munkát, illetve végleges ár esetén a megrendelést felülvizsgálatra megküldhessék az ÁOK-nak.¹⁰² A korabeli jogszabályok alapján, ha egy vállalat legalább 100 ezer pengőt elérő megrendelést kapott az államtól, akkor 8 napon belül köteles volt azt jelenteni az ÁOK felé,¹⁰³ és ilyen kötelezettség terhelte a megrendelést kiadó hatóságot is.¹⁰⁴

A gyakorlat azonban ehhez képest módosult, ami a HM III. főcsoportfőnöksége által 1938. augusztus 6-án kibocsátott körrendeletben nyert szabályozást.¹⁰⁵ Eszerint végleges áron adhattak ki 50 ezer pengő alatti megrendeléseket a kisiparosok számára. Ezt a gyakorlatot erősítették meg 1941. december 5-én, miszerint

102 Az árleszállítására való törekvés hátulütője volt, hogy a minőségi munka rovására mehetett. Bornemissza Géza iparügyi miniszter is utalt erre a lehetőségre. *Dombrády*, 2003. 32–33. p.

103 2.200/1938. M. E. sz. rendelet 3. §. 3. bek.

104 4.110/1939. M.E. sz. rendelet 7. §.

105 34.204/1938. eln. III. Csoportfőnökség. sz. körrendelet.

az 50 ezer pengő feletti megrendelések csak nem végleges áron adhatók ki.¹⁰⁶ Az 50 ezer pengő alatti megrendelést akkor lehetett nem végleges áron kiadni, ha csekély volt az érdeklődés, illetve túlzottan magasak voltak az egységárak. Tíz-ezer pengő alatt végleges áron lehetett kiadni a megrendelést, és csak különösen indokolt esetben kérhették az ÁOK árvizsgálatát. A bizottság gyakorlatában viszont inkább a nem végleges áron való megrendelések kiadása felé hajlott még a 20 és 50 (később 100) ezer pengő érték közötti megrendelés esetén is, annak ellenére, hogy a rendeletek nem zárták ki a végleges ár megállapításának lehetőségét. A 100 ezer pengőt elérő és gyakran az ennél kisebb megrendelések esetében is tehát egyértelműen az ÁOK által felülvizsgálandó nem végleges ár volt a javaslat. A bizottság figyelembe vette a vállalás körülményeit, az ajánlattévők számát, az ajánlati árak kialakulásának körülményeit, különösen a felső értékhatár alatti megrendelés esetében.

Az ÁOK-nak jogában állt nemcsak a nem végleges, hanem a végleges áron kiadott megrendeléseket is felülvizsgálni,¹⁰⁷ attól függetlenül, hogy a megrendelő hatóság, vagy a kivitelező vállalat bejelentési kötelezettsége fennállott, vagy sem. Az ÁOK hivatalból kérhette az árak, szolgáltatások alapjául szolgáló adatokat, az ezeket igazoló dokumentumokat, számításokat. Az ÁOK ezzel a jogával több esetben élt is, valamint a Honvédelmi Minisztérium (HM) is áttett ilyen szerződéseket, okiratokat.

Az ÁOK az ilyen ügyekről főleg a bizottság ülésein rendszeresen részt vevő kiküldöttje révén értesült, amelynek üléseit a HM épületében tartották hetente ugyanazon a napon, de az ülés előtt hivatalosan telefonon értesítették a résztvevőket. Az ÁOK kiküldöttjének az ülésen csupán tanácskozási joga volt (szavazati és indítványozási joggal nem rendelkezett), és véleményt vártak tőle az ajánlatok egységárainak elfogadhatóságát illetően. Ezen túl a kormánybiztosnak jelentette azokat az ügyeket, amelyek az ÁOK felülvizsgálatára számot tarthattak. Az ülés tárgyról és jelentősebb eseményekről szóban jelentett, fontosabb esetben írásban.

A közszállítások (közbeszerzések) tekintetében a bizottság javaslatát a HM gazdasági előadója révén, illetve a HM 11. ügyosztálya a saját hatáskörbe tartozó intézkedés esetén a honvédelmi miniszterhez terjesztette fel, vagyis a végleges döntést a miniszter hozta meg. A honvédelmi miniszter döntő határozata alapján a HM 11. ügyosztálya adta ki a megbízást. A végrehajtási intézkedés — szerződés megkötése — céljából az ügyosztály a Honvéd Építési Igazgatóság (továbbiakban

106 139.363/1941. eln. III Csoportfőnökség. sz. körrendelet.

107 2.200/1938. ME. számú rendelet alapján.

Igazgatóság) részére küldte át a teljes dokumentációt. Az Igazgatóság értesítette a vállalkozót és behívta szerződéskötésre. A szerződés melléklete volt a honvédelmi miniszter megrendelő levelének másolata, a vállalkozó titoktartási nyilatkozata, az ajánlati költségvetés és az ún. „szövegvkönyv”, amely a kivitelezésre vonatkozó ajánlatokat tartalmazta. A nem végleges áron kiadott megrendelés esetén további melléklet volt az ún. „Határozványok a végleges ármegállapításhoz” című okirat, miszerint a szerződési ár csak tájékoztató jellegű, amit az Igazgatóság és vállalkozó is aláírtak. A szerződés aláírását követően felterjesztették jóváhagyás végett a honvédelmi miniszterhez. A fentiek alapján jól érzékelhető a rendszerműködés bürokratizált volta.

A végleges árat az ÁOK állapította meg a munka befejezését követően, a vállalat által közölt adatok, esetleg helyszíni vizsgálat, az ellenőrzött és elfogadott költségek és haszontételek összegéből. A munka befejezésekor csupán a nem végleges ár 70%-át fizették ki a vállalkozó számára a Köszállítási szabályzat 81. §-a alapján.¹⁰⁸

Nem csoda, hogy a vállalkozók mindig pénzhíánytól szenvedtek, gyakran likviditási gondjaik adódtak, ezért csak a tőkeerős vállalkozások maradhattak talpon. Létkérdés volt számukra a rendszer olajozott működése, amit minden eszközzel igyekeztek elősegíteni. A Sorg Rt. esetében gyakorta az újabb megrendelésekre kapott részletfizetések/előlegek biztosíthatták a régebbi megrendelések befejezéséhez szükséges anyagi fedezetet.

A nyertes vállalkozó a felhívás vételétől számított 8 napon belül a megrendelési összeg 5%-át kitevő biztosítékot tett le, amely összegbe a bánatpénzt is beszámíthatta. A biztosíték célja a Honvéd Kincstár számára az esetleges hiányosságok fedezetének jogi eljárás nélküli biztosítása volt. Ha legalább 3 hónap állt rendelkezésre a munka elvégzésére, akkor rész(részlet)fizetési lehetőség nyílt meg a vállalkozó előtt a részletmunka értékének megfelelően. A részletfizetés alapjául szolgáló ún. kereseti kimutatást legfeljebb kéthetente lehetett benyújtani. Ebből az összegből is visszatartottak 5% ún. felülvizsgálati (szigorlati) részletet. Az ÁOK a gyakorlatban ár-felülvizsgálati célból további 20%-ot tartatott vissza, vagyis összességben a megrendelési (kereseti) összeg 30%-át visszatartották.

A kereseti kimutatásokat az építésvezetőség műszaki szempontból ellenőrizte, majd az Igazgatóság az árfelszámításokat felülvizsgálta, és a tartozások, illetékek,

108 M. Kir. Kereskedelemügyi és a M. Kir. Belügyminiszter közös rendelete 50.000/1934. K. M. sz. a közszállításokról és a hazai beszerzés kötelezettségéről.; Dr. Boda Novy Béla – Dr. Bajmóczy Ervin: Köszállítási szabályzat. Bp., 1947. Ezt sem az eredeti jogszabályban, sem a magyarázatban nem találtam meg.

visszatartások levonása után kiutalta a vállalkozónak. A munka befejezését és az építési hatóságok felülvizsgálatát követően, ha kifogás nem merült fel, a munkát átvették, és a biztosítékot a felülvizsgálati jegyzőkönyv kézhezvételét követő egy hónapon belül kiutalták a vállalkozó számára. A munka befejezésének az a nap számított, amelyen a felülvizsgálaton átesett munkát kifogás nélkül átvették. A vállalkozó ekkor 14 napon belül benyújthatta a végszámlát. A visszatartott felülvizsgálati részletek a számvéveségi vizsgálatot és honvédelmi miniszter jóváhagyását követően, az eredményhez képest kerültek kiutalásra. A végszámlát (végjárandóságot) a Honvéd Kincstár a munka befejezésétől számított 60 napon belül köteles volt kiegyenlíteni. Az ÁOK által visszatartott 20% csak akkor került a számlára, ha az árat a felülvizsgálatot követően véglegesítették. Az ÁOK határozatok kiadása általánosságban elhúzódott, ami különösen a tőkeszegény vállalkozókat sújtotta, és az építkezések befejezését is hátráltatta, így közvetlenül a honvédelem érdekeit veszélyeztette.

Ennek kiküszöbölésére, tompítására a HM 11. ügyosztálya a benyújtott ajánlatok mérséklése, illetve teljesítendő munkálatok szabad vállalatba adása céljából ármérséklő tárgyalásokat tartott. Ennek résztvevői a vállalkozókon kívül az ÁOK kiküldöttje és a HM gazdasági előadója voltak. Az ÁOK-kiküldött tanácskozási joggal bírt csupán, véleményt nyilváníthatott és indítványozott, de nem szavazott (hasonlóan a bizottságban betöltött szerepéhez). Indítványt nem tehetett az egységár véglegesítése tárgyában, és erre sem Laky, sem Kacsóh kormánybiztosok nem adtak megbízást, illetve nem is javasoltak.¹⁰⁹ A törvényszék a per során megállapította, hogy az ármérséklő tárgyalások gyakorlata inkább kivételes volt, semmint általános és a későbbiekben meg is szüntették. A bizottság vezetője nyilatkozatot kért a vállalkozótól hajlandó-e az árait mérsékelni annak fejében, hogy a biztosíték (5%) és a felülvizsgálati (5%) részletek kivételével az esedékesség utalásakor az ÁOK ár-felülvizsgálati részletét (20%) nem tartják vissza, vagyis 10% kivételével a teljes megrendelési árat folyósítják.¹¹⁰

A fenti esetekben levonás nélkül kiutalták a megállapodás szerinti összeget (kivéve a 10%-ot), de az Igazgatóság értesítésébe belefoglalták, hogy az egységárak nem véglegesek, azok megállapításig azonban külön biztosíték nem szükséges. Bár a törvényszék megállapította, hogy a kormánybiztos egységár felülvizsgálatára vonatkozó jogköre ezzel nem sérült, véleményem szerint a ko-

109 Wekerle László, aki Sorgék kapcsolati hálójának tagja, 1940. május 27-én túllépte hatáskörét. *Fehér*, 2014. 221. p.

110 Magos, Sarló és Sorg 1,5%-al mérsékeltek árait a per során vizsgált ügyekben.

rábban hivatkozott jogszabályokkal ellentétes volt. Bár a mögöttes szándék — a bürokrácia lazítása és az építkezések, a vállalkozók, úgyszintén a honvédelem érdekeinek védelme — érthető, ugyanakkor azt gondolom, hogy az ártárgyalások már önmagukban hordozták a korrupció lehetőségét, és az építőipari közbeszerzések mechanizmusát efelé terelték. Ami azért is visszás, mert a hivatal oldaláról indult a kezdeményezés, így a vállalkozók, amennyiben megrendeléshez kívántak jutni, márpedig a háború előestéjén és folyamán is ez az út tűnt a legbiztosabbnak, nem tehettek mást, és belekényszerültek a „kompromisszumos” megoldás elfogadásába.

Összegzés

A Sorg Rt. II. világháború előtti és alatti működésének részletesebb elemzése, tovább árnyalta a korábbi tanulmányban festett képet. A cégnek a Horthy-érában nyújtott teljesítménye, illetve országos jelentősége megerősítést nyert, vezetőit viszont továbbra sem lehet pusztán fehéren vagy feketén megítélni. Különösen igaznak tartom ezt a kijelentést a legnagyobb kaliberű személyiség, Sorg Jenő vonatkozásában.

